

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ได้ทำการค้นคว้าหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีของการบริหาร แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม แนวคิดเกี่ยวกับวิถุชุมชน โดยได้กำหนดขอบเขตและเนื้อหาของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหาร
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในชุมชน
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับวิถุชุมชน
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหาร

๑. ความหมายของการบริหาร

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหารหมายถึง การปกครอง เช่น บริหารส่วนท้องถิ่น ดำเนินการจัดการ เช่น บริหารธุรกิจ^๑

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหาร หมายถึง การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น เมื่อว่าตามคานิยามนี้ การบริหารในพระพุทธศาสนาเริ่มมีขึ้นเป็นรูปธรรมสองเดือนนับจากวันที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ นั่นคือในวันอาสาฬหบูชา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกแก่พระปัญจวัคคีย์ ซึ่งทำให้เกิดพระสังฆรัตนะขึ้น เมื่อมีพระสังฆรัตนะเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาอย่างนี้พระพุทธเจ้าก็ต้องบริหารคณะสงฆ์^๒

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิชเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๖๐๙.

^๒ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ป.ธ.๙, Ph.D.), พุทธวิธีในการบริหาร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๙), หน้า ๑.

วากเนอร์ และโฮลเลนเบค (Wagner & Hollenbeck) ให้ความหมายของการบริหารจัดการว่าเป็นกระบวนการวางแผนการจัดองค์การ การดำเนินงานและการควบคุมเพื่อความสำเร็จตามเป้าหมาย^๓

โฮล (Holt) กล่าวว่า การบริหาร เป็นศิลปะของการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งพร้อมด้วยกระบวนการวางแผน การจัดองค์การ การเป็นผู้นำและการควบคุม^๔

จันทรานี สงวนนาม สรุปว่า การบริหาร เป็นเรื่องของการทำกิจกรรมโดยผู้บริหารและสมาชิกในองค์กร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพด้วยการใช้ทรัพยากรและเทคโนโลยีให้เกิดประโยชน์สูงสุด^๕

ปราชาญา กล้าผจญ และสมศักดิ์ คงเที่ยง กล่าวว่า การบริหาร คือ กระบวนการมีการวางแผน การจัดองค์การ การสั่งการและการควบคุม ซึ่งจะทำให้งานดำเนินไปได้อย่างเรียบร้อย และกระบวนการต่างๆ เหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเสมอ^๖

วิโรจน์ สารรัตนะ กล่าวว่า การบริหาร เป็นกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์การ โดยอาศัยหน้าที่ทางการบริหารที่สำคัญ คือ การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การนำ (Leading) และการควบคุม (Controlling)^๗

พนัส หันนาคินทร์ สรุปว่า การบริหาร คือ กระบวนการที่ผู้บริหารใช้อำนาจตลอดจนใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ ที่มีอยู่หรือคาดว่าจะมีการดำเนินงานของสถาบันหรือหน่วยงานนั้น ๆ ให้ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายที่ต้องการ^๘

สมพงษ์ เกษมสิน สรุปว่า การบริหาร คือการใช้ศาสตร์และศิลปะ นำเอาทรัพยากรการบริหารมาประกอบตามกระบวนการบริหารให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพ^๙

^๓ Wagner, J.A., & Hollenbeck, J.R. **Management of organization behavior**, (New Jersey : Prentice – Hall, 1995), p. 74.

^๔ Holt, D.H., **Management printciples and practices**, (New Jersey: Prentice – Hall, 1993), p. 3.

^๕ จันทรานี สงวนนาม, **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการบริหารสถานศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑.

^๖ ปราชาญา กล้าผจญ และสมศักดิ์ คงเที่ยง, **หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒.

^๗ วิโรจน์ สารรัตนะ, **การบริหารหลักการทฤษฎีและประเด็นการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยการศึกษาศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

^๘ พนัส หันนาคินทร์, **ประสบการณ์ในงานบริหารบุคลากร**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

จุมพล สวัสดิยากร สรุปว่า การบริหาร คือ การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ร่วมกันทำงานเพื่อจุดประสงค์อย่างเดียวกัน^๙

จากความหมายของการบริหารที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า การบริหารหมายถึง กระบวนการในการทำงานร่วมกันของผู้บริหาร และสมาชิกในองค์การ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงสุด

๒.๑.๒ ความสำคัญของการบริหาร

สุภาพ ประพันธ์ ได้แสดงทัศนะว่า การบริหารมีความสำคัญเป็นอย่างมากเนื่องจากจะเป็นส่วนช่วยให้องค์การบรรลุเป้าหมายได้ตามที่กำหนดการบริหารเป็นกระบวนการทางสังคมที่สามารถมองเห็นได้ ๓ ทาง คือ ๑๑

๑. ทางโครงสร้าง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชา ตามลำดับขั้นตอนของสายการบังคับบัญชา

๒. ทางหน้าที่ เป็นขั้นตอนของหน่วยงานที่ระบุหน้าที่ บทบาท ความรับผิดชอบและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อให้สำเร็จเป้าหมาย

๓. ทางปฏิบัติ เป็นกระบวนการที่บุคคลต้องการร่วมทำปฏิกิริยาซึ่งกันและกัน ลักษณะเด่นที่เป็นสากลของการบริหาร คือ การบริหารต้องมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย ต้องอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบสำคัญ ต้องใช้ทรัพยากรบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ต้องมีลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการทางสังคม ต้องเป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างกลุ่มบุคคล ๒ คนขึ้นไป ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจเพื่อให้ภารกิจบรรลุวัตถุประสงค์ เป็นการร่วมมือดำเนินการอย่างมีเหตุผล มีลักษณะเป็นการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และการบริหารไม่มีตัวตนแต่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์

สรศักดิ์ กิตติอสุภกุล ได้กล่าวถึงความสำคัญของการบริหารว่า มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินงานขององค์กรหลายประการด้วยกันดังต่อไปนี้^{๑๒}

^๙ สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑.

^{๑๐} จุมพล สวัสดิยากร, หลักการบริหารและมนุษยสัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

^{๑๑} สุภาพ ประพันธ์, “การบริหารความขัดแย้งของคณะกรรมการบริหารในโรงพยาบาลชุมชน จังหวัดขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์ปริญญาสาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, พ.ศ. , ๒๕๔๘) .

๑. การบริหารเป็นการทำงานร่วมกันโดยใช้ปัจจัยที่มีอยู่
๒. การบริหารเป็นเครื่องมือชี้ให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าขององค์กร
๓. การบริหารเป็นเครื่องมือที่ได้ชี้ให้เห็นถึงความเจริญขึ้น หรือความเสื่อมถอยของสังคมในอนาคตได้อย่างดี

๔. การบริหารเป็นสิ่งที่สามารถมีอยู่ควบคู่กับสังคมและการเมืองได้ เพราะสังคมและการเมืองจำเป็นต้องใช้การบริหาร

๕. การบริหารได้มีส่วนช่วยให้มนุษย์มีการดำเนินชีวิตที่สะดวกดีขึ้น และวางแนวทางได้อย่างถูกต้อง และเหมาะสม

กลม อัญชันภาติ สรุปไว้ว่า ลักษณะและความสำคัญของการบริหารมี ๗ ประการคือ๑๓

๑. การบริหารต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ เพื่อเป็นเป้าหมายในการดำเนินงาน
๒. การบริหารมีลักษณะเป็นกระบวนการ คือ การวางแผน การจัดองค์การ การสั่งการ การควบคุม

๓. การบริหารต้องมีการแบ่งงานกันทำ

๔. การบริหารต้องมีการประสานงาน ร่วมมือร่วมใจสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน

๕. การบริหารต้องมีทรัพยากรในการบริหาร เช่น คน เงิน วัสดุสิ่งของ

๖. การบริหารเป็นงานของผู้บริหารหรือผู้นำ

๗. การบริหารไม่มีตัวตน แต่สามารถวัดผลของความสำเร็จของการบริหารด้วย

ประสิทธิภาพและประสิทธิผล

สมพงศ์ เกษมสิน ได้กล่าวว่าเรื่องการบริหารเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในฐานะที่เราเป็นสมาชิกของสังคม จำต้องมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆ โดยมุ่งหวังที่จะให้เกิดความสำเร็จความเรียบร้อยขึ้นในองค์กร และในสังคมนั้น จึงสรุปได้ว่าการบริหารจัดการมีความสำคัญดังต่อไปนี้

๑. การบริหารช่วยทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก
๒. จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นเป็นผลทำให้องค์การต่าง ๆ ต้องขยายงานด้านบริหารจัดการให้กว้างขึ้น
๓. การบริหารเป็นเครื่องบ่งชี้ให้ทราบถึงความเจริญก้าวหน้าของสังคม

^{๑๒} สรศักดิ์ กิตติอสุกุล, อังโน วราภรณ์ ไชยชาติ, “ปัจจัยการบริหารจัดการที่มีผลต่อสัมฤทธิ์ผลของการพัฒนาอย่างยั่งยืนของกลุ่มเกษตรกรทำนาหนองแปน จังหวัดกาฬสินธุ์”, รายงานการศึกษาศิษะปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น , ๒๕๔๕) .

^{๑๓} กลม อัญชันภาติ, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการประกอบธุรกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธารนิพนธ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐-๖๑.

๔. การบริหารเป็นมรรควิธีที่สำคัญในอันที่จะนำสังคมและโลกไปสู่ความเจริญ ก้าวหน้า
๕. การบริหารจะช่วยชี้ให้ทราบถึงแนวโน้ม ทั้งในด้านความเจริญ และความเสื่อมของสังคมในอนาคต
๖. การบริหารมีลักษณะเป็นการทำงานร่วมกันของกลุ่มบุคคลในองค์การ
๗. การบริหารมีลักษณะที่ต้องใช้การวินิจฉัยสั่งการเป็นเครื่องมือ และการวินิจฉัยสั่งการเป็นเครื่องแสดงให้ทราบถึงความสามารถของนักบริหารและความเจริญเติบโตของการบริหาร
๘. ชีวิตประจำวันของมนุษย์ไม่ว่าในครอบครัวหรือในองค์การย่อมมีส่วนเกี่ยวข้องกันกับการบริหารอยู่เสมอ ดังนั้นการศึกษาในเรื่องการบริหารจึงทำให้มนุษย์ดำรงชีพได้อย่างฉลาด
๙. การบริหารกับการเมืองเป็นสิ่งที่คู่กัน ไม่อาจแยกกันได้โดยเด็ดขาด ดังกล่าวกันว่า การเมืองกับการบริหารนั้นเปรียบเสมือนคนละด้านของเหรียญอันเดียวกัน^{๑๔}

๒.๑.๓ ความหมายของกระบวนการบริหาร

กระบวนการบริหาร เป็นขั้นตอนในการบริหารงานที่จะนำไปสู่ความสำเร็จได้ ซึ่งมีนักการศึกษาหลายท่านได้ให้ความหมาย และองค์ประกอบของกระบวนการบริหารไว้ ดังนี้

ความหมายของคำว่า “กระบวนการ” ในพจนานุกรมว่า “ขบวนการ,แบบแผน,วิธีการ,ขั้นเชิง, เล่ห์กล, อุบาย, ลำดับรายการ”^{๑๕} เมื่อใช้กับการบริหารว่า กระบวนการบริหาร” จึงน่าจะหมายความว่า ลำดับรายการในการบริหาร หรือ วิธีการในการบริหาร คือในการบริหารนั้นจะต้องมีลำดับรายการก่อนหลังว่าจะทำอะไรก่อน และต่อ ๆ ไปจะทำอะไร เช่น จะต้องวางแผนก่อนแล้วจึงจัดโครงการให้เข้ารูปเข้าร่วงต่อไปจึงจัดหาบุคลากรมาทำงาน รวมทั้งสนับสนุนให้กำลังใจ แล้วจึงแนะนำช่วยเหลือในการทำงานของบุคลากร จะต้องประสานงานไม่ทำงานซ้ำซ้อนกัน ต่อไปก็ต้องรายงานผลการทำงานไปยังผู้บังคับบัญชาและหน่วยงานอื่นๆ เป็นต้น

แคมป์เบล คอรับอลลี และแรมเซเยอร์ (Campbell Corbally and Ramseyer) ได้ให้ความหมายของกระบวนการบริหารงานว่า กระบวนการบริหารงานหมายถึงวิถีทางที่หน่วยงานพิจารณาสั่งการและปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมาย^{๑๖}

^{๑๔} สมพงศ์ เกษมสิน, อ่างใน สายันต์ โพธิ์สิงห์, “ปัจจัยและกระบวนการบริหารที่มีความสัมพันธ์ต่อความสำเร็จในการเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างที่มีผลงานดีเด่น ในเขตการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดขอนแก่น”, รายงานการศึกษาระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๘).

^{๑๕} เปลื้อง ณ นคร, พจนานุกรมฉบับทันสมัย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๑๗.

^{๑๖} Campbell, Corbally and Ramseyer , Introduction to Education Administration, (Fourth ed., Boston : Allyn and Bacon, Inc., ๑๙๖๒), p.

สงวน สิทธิเลิศอรุณ กล่าวว่า กระบวนการบริหารงานเป็นเรื่องสำคัญ ผู้บริหารที่รู้จักใช้กระบวนการบริหารที่ดีจะทำให้ประหยัดคน เงิน วัสดุอุปกรณ์และเวลาไว้ได้เป็นอย่างมาก๑๗

ลิทช์ฟิลด์ (Litchfield) ได้ให้ความหมายของกระบวนการบริหารว่า “ กระบวนการบริหารเป็นวงจรของการปฏิบัติงาน ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นคือ การวินิจฉัยสั่งการ การวางแผนโครงการ การติดต่อสื่อสาร การควบคุมและการประเมินผลงานซ้ำ๑๘

สุธีระ ทานตวนิช ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับกระบวนการบริหารว่า กระบวนการบริหารงานหมายถึงขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินงาน ผู้บริหารมีหน้าที่ดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ที่คิดว่าจะเป็นการนำให้คนอื่นทำงานนั้นจนแล้วเสร็จ ดังนั้นหน้าที่ของผู้บริหารคือการดำเนินการตามขั้นตอนของการบริหารนั่นเอง๑๙

นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ ได้กล่าวถึงกระบวนการบริหารว่า เป็นแนวทางเทคนิคหรือวิธีการที่ผู้บริหารใช้ในการปฏิบัติภารกิจให้ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย ผู้บริหารการศึกษาในทุกระดับที่ปฏิบัติงานจะต้องอยู่กับกระบวนการบริหารตลอดเวลา ดังนั้นผู้บริหารจึงมีความจำเป็นต้องทราบกระบวนการทางการบริหารไว้ให้แม่นยำ และให้รู้ความสัมพันธ์ของกระบวนการเหล่านั้น๒๐

สรุปได้ว่า กระบวนการบริหารงานเป็นวิถีทางในวงจรของการปฏิบัติงาน และเป็นเทคนิคขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินงาน ได้แก่แนวทางที่ผู้บริหารใช้ในการวินิจฉัยสั่งการ การวางแผนโครงการ การติดต่อสื่อสาร การควบคุมและการประเมินผลงาน และทำให้ประหยัดทรัพยากรคือคน เงิน วัสดุอุปกรณ์และเวลา ย่อมประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่วางไว้

๒.๑.๔ แนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่การบริหาร

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)๒๑ ได้แสดงทัศนะถึงการศึกษาพุทธวิธีบริหารโดยหน้าที่ (Function) ของนักบริหารมีอยู่ ๕ ประการตามคำย่อในภาษาอังกฤษว่า POSDC

๑๗ สงวน สิทธิเลิศอรุณ, การจัดการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บรรณกิจ, ๒๕๒๓), หน้า ๔๘.

๑๘ Litchfield, "Notes on a General Thoer of Administration", Administrative Science Quartery, pp. ๓-๒๙.

๑๙ สุธีระ ทานตวนิช, การบริหารการศึกษา, (คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ : บางแสน ชลบุรี, ๒๕๒๑), หน้า ๑๓.

๒๐ นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์, หลักการบริหารการศึกษาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๕.

๒๑ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑-๕, ๓๔-๓๕.

P คือ Planning หมายถึง การวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางดำเนินงานในปัจจุบัน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร เช่น การกำหนดนโยบายและมาตรการอันเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ มีรายละเอียดที่เรียกว่าโครงการประกอบด้วย

O คือ Organizing หมายถึง การจัดองค์กร เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กรมีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ เช่นว่า มีตำแหน่งอะไรบ้าง แต่ละตำแหน่งมีอำนาจหน้าที่เช่นไร ใครสั่งการใคร เป็นต้น

S คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากร เป็นการสรรหาบุคลากรใหม่มาบรรจุแต่งตั้งในตำแหน่งที่กำหนดไว้ การพัฒนาบุคลากรตามหลักแห่งการใช้คนให้เหมาะกับงาน

D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผน ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและมีภาวะผู้นำ เช่น กำกับสั่งการและมอบหมายให้แต่ละฝ่ายได้ปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้

C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแล เป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กรรวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร เช่น การติดตามดูว่าแต่ละฝ่ายปฏิบัติงานไปถึงไหน มีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นที่ใด และสำคัญคือการป้องกันไม่ให้อ่อนแอต่อหน้าที่ ละทิ้งหน้าที่ หรือทุจริตต่อหน้าที่

สรุปได้ว่า หน้าที่ของการบริหารมีความสัมพันธ์ และสอดคล้องกันกับกระบวนการบริหารงานขององค์กรอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้ จากแนวคิดเบื้องต้นถือได้ว่าเป็นการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยได้มีการแบ่งแยกหน้าที่หลัก มีส่วนร่วมกันคิดสร้างสรรค์ประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์นั้น ๆ โดยการใช้ศาสตร์และศิลป์ในการวางแผน การจัดองค์กร การประสานงาน การควบคุม และการบริหารแบบมีส่วนร่วม โดยการใช้ทรัพยากรทางการบริหาร ได้แก่ คน เงิน วัตถุ หรือวัสดุ โดยได้ยึดเอาหลักการ ระเบียบ ข้อบังคับ หรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มาใช้ในการดำเนินงาน เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

ได้มีนักวิชาการให้ความหมายของการบริหารไว้แตกต่างกันตามทัศนะของแต่ละคน ซึ่งผู้ศึกษาขอยกตัวอย่างดังนี้

เฮอริเบิร์ต เอ ไชมอน (Herbert A. Simon) ได้กล่าวถึงการบริหารว่า หมายถึง กิจกรรมที่บุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ร่วมกันดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์^{๒๒}

^{๒๒} Herbert A. Simon, Administrative Behavior, (New York: Macmillan, 1947), p. 3 .

ฮัทชินสัน (Hutchinson) ได้กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง ศิลปะหรือความสามารถในการรวมวัตถุและกำลังคนเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนด^{๒๓}

คุนทซ์ และดอนเนลล์ (Koontz and Donnell) ได้กล่าวว่าการบริหาร หมายถึง การทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น^{๒๔}

เออร์เนสต์ เดล (Ernest Dale) ได้กล่าวว่าการบริหาร หมายถึง กระบวนการจัดองค์การและการใช้ทรัพยากรต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า^{๒๕}

ปีเตอร์ เอฟ ดร๊อคเกอร์ (Peter F. Drucker) ได้กล่าวว่าการบริหาร คือ ศิลปะในการทำงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกับผู้อื่น ภายในสภาพองค์กรนั้นๆ ทรัพยากรด้านบุคคลจะเป็นทรัพยากรหลักขององค์กรที่เข้ามาร่วมกันทำงานในองค์กร ซึ่งคนเหล่านี้จะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรด้านวัตถุอื่นๆ เครื่องจักร อุปกรณ์ วัตถุดิบ เงินทุน รวมทั้งข้อมูลสนเทศต่างๆ เพื่อผลิตสินค้าหรือบริการออกจำหน่ายและตอบสนองความพอใจให้กับสังคม^{๒๖}

สมพงศ์ เกษมสิน ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า การบริหารนิยมใช้กับการบริหารราชการหรือการจัดการเกี่ยวกับนโยบาย ซึ่งมีศัพท์บัญญัติว่า รัฐประศาสนศาสตร์(public -administration) และคำว่า การจัดการ (management) นิยมใช้กับการบริหารธุรกิจเอกชน หรือการดำเนินการตามนโยบายที่กำหนดไว้ และยังให้ความหมายการบริหารไว้ว่า การบริหารมีลักษณะเด่นเป็นสากลอยู่หลายประการ ดังนี้^{๒๗}

๑. การบริหารย่อมมีวัตถุประสงค์
๒. การบริหารอาศัยปัจจัยบุคคลเป็นองค์ประกอบ
๓. การบริหารต้องใช้ทรัพยากรการบริหารเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน
๔. การบริหารมีลักษณะการดำเนินการเป็นกระบวนการ
๕. การบริหารเป็นการดำเนินการร่วมกันของกลุ่มบุคคล

^{๒๓} Hutchinson, Jonh G., Organization : Theory and Classical Concepts, (New York : McGraw-Hill, 1967), p.12.

^{๒๔} Koontz,Harold & Cyril O' Donnell, Principle Of Management : An Analysis of Managerial Fucntions, (New York : McGraw-Hill, 1972), p. 43 .

^{๒๕} Ernest Dale, Management : Theory and Practice, (New York : McGraw-Hill,1973), p. 4.

^{๒๖} Peter F. Drucker อ้างใน สมพงศ์ เกษมสิน, การบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๖.

^{๒๗} สมพงศ์ เกษมสิน, การบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๗, หน้า ๕ - ๖.

๖. การบริหารอาศัยความร่วมมือร่วมใจของบุคคล กล่าวคือ ความร่วมมือใจ (collective mind) จะก่อให้เกิดความร่วมมือของกลุ่ม (group cooperation) อันจะนำไปสู่พลังของกลุ่ม (group effort) ที่จะทำให้บรรลุวัตถุประสงค์

๗. การบริหารมีลักษณะการร่วมมือกันดำเนินการอย่างมีเหตุผล

๘. การบริหารมีลักษณะเป็นการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานกับวัตถุประสงค์

๙. การบริหารไม่มีตัวตน (intangible) แต่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์

อนันต์ เกตุวงศ์ ให้ความหมายการบริหารว่า เป็นการประสานความพยายามของมนุษย์ (อย่างน้อย ๒ คน) และทรัพยากรต่างๆ เพื่อทำให้เกิดผลตามต้องการ^{๒๘}

ไพบุลย์ ช่างเรียน ให้ความหมายการบริหารว่า หมายถึง ระบบที่ประกอบไปด้วยกระบวนการในการนำทรัพยากรทางการบริหารทั้งทางวัตถุและคนมาดำเนินการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล^{๒๙}

ติน ปรัชญพทุทธิ มองการบริหารในลักษณะที่เป็นกระบวนการ โดยหมายถึง กระบวนการนำเอาการตัดสินใจและนโยบายไปปฏิบัติ ส่วนการบริหารรัฐกิจหมายถึงเกี่ยวข้องกับการนำเอานโยบายสาธารณะไปปฏิบัติ^{๓๐}

บุญทัน ดอกไธสง ให้ความหมายว่า การบริหาร คือ การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพมากที่สุดเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคล องค์กรหรือประเทศ หรือการจัดการเพื่อผลกำไรของทุกคนในองค์กร^{๓๑}

ประยุทธ์ เจริญสวัสดิ์ ได้กล่าวว่า การบริหาร หมายถึงภาระหน้าที่ของบุคคลใดๆ ที่ปฏิบัติตนเป็นผู้บริหารที่จะต้องเข้ามาทำหน้าที่จัดระเบียบและดำรงไว้ซึ่งสภาพภายใน (ทั้งที่เป็นคน

^{๒๘}อนันต์ เกตุวงศ์, *การบริหารการพัฒนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๒๗.

^{๒๙}ไพบุลย์ ช่างเรียน, *วัฒนธรรมการบริหาร*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๗.

^{๓๐}ติน ปรัชญพทุทธิ, *ศัพท์รัฐประศาสนศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๘.

^{๓๑}บุญทัน ดอกไธสง, *การจัดองค์การ*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑.

วัสดุ เงินทุน ฯลฯ) ของกลุ่มหรือหน่วยงานเพื่อให้กลุ่มดังกล่าวสามารถทำงานจนบรรลุวัตถุประสงค์ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๓๒}

ภาวิดา ธาราศรีสุทธิและวิบูลย์ ไทวนะบุตร ได้กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง การจัดการ หรือการควบคุมกิจการต่างๆ ของรัฐ เช่น การบริหารการเงินของมูลนิธิ การบริหารกิจการ ภาษี การบริหารกิจการแพทย์ การบริหารที่ดินรกร้างว่างเปล่า การบริหารการก่อสร้างการบริหาร กิจการอุตสาหกรรมและอื่นๆที่เป็นงานที่เรียกกันว่า รัฐประศาสนศาสตร์ (Public Administration)^{๓๓}

ธงชัย สันติวงษ์ กล่าวถึงลักษณะของงานบริหารจัดการไว้ ๓ ด้านคือ^{๓๔}

๑. ในด้านที่เป็นผู้นำหรือหัวหน้างาน งานบริหารจัดการ หมายถึงภาระหน้าที่ของ บุคคลใดบุคคลหนึ่งที่ปฏิบัติตนเป็นผู้นำภายในองค์การ

๒. ในด้านของภารกิจหรือสิ่งที่ต้องทำงานบริหารจัดการ หมายถึง การจัดระเบียบ ทรัพยากรต่างๆ ในองค์การและการประสานกิจกรรมต่างๆ เข้าด้วยกัน

๓. ในด้านของความรับผิดชอบงานบริหารจัดการ หมายถึง การต้องทำให้งานต่างๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีด้วยการอาศัยบุคคลต่างๆ เข้าด้วยกัน

วัชร บวรณสิงห์ ได้กล่าวว่า การบริหาร หมายถึง กระบวนการทางสังคม ซึ่ง พิจารณาได้เป็น ๓ ทาง คือ^{๓๕}

๑.ทางโครงสร้าง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาตาม ลำดับขั้นตอนของสายการบังคับบัญชา

๒.ทางหน้าที่ เป็นขั้นตอนของหน่วยงานที่ระบุหน้าที่ บทบาท ความรับผิดชอบและ เครื่อง อำนาจความสะดวกต่างๆเพื่อให้สำเร็จตามเป้าหมาย

๓.ทางปฏิบัติการ เป็นกระบวนการบริหารดำเนินการในสถานการณ์ที่บุคคลต่อบุคคลกำลังมีปฏิสัมพันธ์กันหรือร่วมทำปฏิกิริยาเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน

^{๓๒} ประยุทธ์ เจริญสวัสดิ์, การบริหารงานบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : กรมพลศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ , ๒๕๔๐), หน้า ๓.

^{๓๓} ภาวิดา ธาราศรีสุทธิและวิบูลย์ ไทวนะบุตร,หลักและทฤษฎีการบริหารการศึกษา, (กรุงเทพ-มหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

^{๓๔} ธงชัย สันติวงษ์, องค์การและการบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๓๕} วัชร บวรณสิงห์, การบริหารหลักสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓, หน้า ๙.

สรุปได้ดังนี้ การบริหาร หมายถึง กระบวนการทางสังคมของบุคคลตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป ร่วมกันทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนดโดยอาศัยกระบวนการ และทรัพยากรที่มีอยู่ คือ เงิน วัสดุ อุปกรณ์ อย่างเหมาะสม ดังนั้น การบริหารจึงเป็นกระบวนการที่ ผู้บริหารต้องใช้ “ศาสตร์” และ “ศิลป์” ในการชักจูงให้คนหันมาช่วยเหลืองานขององค์การเพื่อให้เกิด ความร่วมมือร่วมใจกันในการทำงานให้ได้รับผลสำเร็จตามจุดหมายที่วางไว้อย่างเหมาะสมกับ สถานการณ์ โดยที่ผู้บริหารต้องเป็นทั้งหัวหน้า ผู้นำและผู้ประสานงานที่มีประสิทธิภาพ

๑.๘.๑.๒. กระบวนการบริหาร

อองรี ฟาโยล์ (Henri, Fayol) เป็นบุคคลแรกที่วิเคราะห์ถึงองค์ประกอบมูลฐาน ของการจัดการปัจจุบันเรียกว่ากระบวนการบริหารจัดการ มี ๕ ประการ (POCCC) ดังนี้^{๓๖}

๑. การวางแผน (Planning) คือ การศึกษาข้อมูลในปัจจุบันและคาดการณ์ในอนาคต แล้ววางเป้าหมายและแนวทางปฏิบัติไว้

๒. การจัดองค์การ (Organizing) คือ การจัดโครงสร้างของหน่วยงานหรือองค์การ ออกเป็นหน่วยงานย่อยๆ กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของหน่วยงาน การจัดสรรคนเข้าทำงานใน ตำแหน่งงานต่างๆ

๓. การบังคับบัญชาสั่งการ (Commanding) คือ การสั่งให้คนทำงานตามที่ มอบหมายงานให้ทำ บังคับบัญชาให้พนักงานทำงานตามภารกิจของหน่วยงาน

๔. การประสานงาน (Coordination) คือ การดูแลควบคุมและอำนวยความสะดวก ให้ผู้ทำงานสามารถได้โดยสะดวกเต็มความสามารถ

๕. การควบคุม (Controlling) คือ การควบคุมให้งานดำเนินไปตามแผนที่วางเอาไว้ ตรวจสอบให้ผลการปฏิบัติงานเป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ ฟาโยล์ มีความคิดเห็นว่า หลักการใน การบริหารหรือการจัดการนั้น ควรมีความยืดหยุ่นและสามารถประยุกต์ใช้ได้กับนักบริหารทุกระดับใน องค์การ เรียกว่า หลักการจัดการสากล ๑๔ ข้อ (Fayol 's 14 principle of management) ดังนี้^{๓๗}

๑. หลักการแบ่งงานกันทำ (division of work) โดยคำนึงถึงความเชี่ยวชาญเฉพาะ ด้าน (specialization) ของแต่ละคน

๒. หลักอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ (authority and responsibility) โดยให้ สอดคล้องกับระดับความรับผิดชอบตามตำแหน่งงานนั้นๆ

^{๓๖} Fayol, Henri, General and industrial management, (London : Pittman & Sons, 1964), p.39.

^{๓๗} Ibid, p. 40.

๓. ระเบียบวินัย (discipline) พนักงานทุกคนต้องยอมรับและเชื่อฟังในกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับที่องค์กรกำหนดขึ้น

๔. หลักเอกภาพในการบังคับบัญชา (unity of command) ในการทำงานผู้ใต้บังคับ

บัญชาทุกคนจะต้องรับฟังคำสั่งจากผู้บังคับบัญชาเพียงคนเดียวเท่านั้น

๕. หลักทิศทางการทำงานอย่างเดียวกัน (unity of direction) ในการทำงานทุกกลุ่มหรือทุกหน่วยงานในองค์กรควรดำเนินการภายใต้แผนงานและทิศทางการทำงานที่ชัดเจนอย่างเดียวกัน

๖. หลักผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นรองผลประโยชน์ส่วนรวม (subordination of individual interests the general interest) ในการทำงานผลประโยชน์ขององค์กรต้องมาก่อนผลประโยชน์ส่วนตัวโดยคำนึงถึงความสำเร็จขององค์กรเป็นสำคัญ

๗. หลักการจ่ายค่าตอบแทนการทำงานที่เป็นธรรม (remuneration) พนักงานต้องได้รับค่าจ้างที่เป็นธรรมเหมาะสมกับสภาพค่าครองชีพและความพอใจสูงสุดของทั้งฝ่ายคนงานและฝ่ายนายจ้าง

๘. หลักการรวมอำนาจ (centralization) หมายถึง การให้มีศูนย์รวมการตัดสินใจและการควบคุมอยู่ที่ส่วนกลาง และให้มีการกระจายอำนาจหน้าที่ที่เหมาะสมสอดคล้องและพอเหมาะกับองค์กรนั้น ๆ

๙. หลักสายการบังคับบัญชา (scalar chain) ควรกำหนดลำดับสายของการบังคับบัญชาแต่ละหน่วยงานในองค์กรให้ชัดเจน ลดหลั่นกันไปตามลำดับ จากระดับสูงสุดลงมาถึงระดับต่ำสุดขององค์กร ไม่คลุมเครือหรือกำกวม

๑๐. หลักของความมีระเบียบ (order) ทุกสิ่งทุกอย่างควรมีระเบียบแบบแผนการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ที่ต้องพิจารณาจากคุณสมบัติที่เหมาะสม

๑๑. หลักความเสมอภาค (equity) หมายถึง ผู้บริหารควรยึดหลักการจัดการบนพื้นฐานของความยุติธรรม ความมีเมตตากรุณาต่อผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกันโดยทั่วถึงทั้งองค์กรปราศจากการลำเอียง

๑๒. หลักความมั่นคง (stability of tenure of personnel) ฝ่ายบริหารควรสร้างความรู้สึกในเรื่องความมั่นคงในหน้าที่การงานและรักษาพนักงานที่มีคุณภาพไว้กับองค์กร เพื่อลดอัตราการออกจากงานให้น้อยลง

๑๓. หลักความคิดริเริ่ม (initiative) เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาได้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาขององค์กร

๑๔. หลักความสามัคคี (esprit de corps) ส่งเสริมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพนักงานด้วยการทำงานเป็นทีมและมีการติดต่อสื่อสารระหว่างกันเพื่อให้เกิดเอกภาพทั้งองค์การ

ลูเธอร์ กุลิก และลินดัล เออร์วิก (Luther Gulick and Lyndall Urwick.) ได้นำหลักการบริหารจัดการของ ฟาโยลมาปรับปรุงประยุกต์กับการบริหารราชการ ในที่สุดได้คำตอบสั้นๆ คือ POSDCRB ซึ่งหมายถึงกระบวนการบริหาร ๗ ประการ คือ^{๓๘}

๑. P = Planning หมายถึง การวางแผนเป็นการกำหนดโครงการอย่างกว้างๆ ว่า จะทำอะไรบ้าง เพื่ออะไร มีแนวทางปฏิบัติอย่างไร การวางแผนจะต้องทำก่อนการลงมือปฏิบัติ

๒. O = Organizing หมายถึง การจัดการองค์การ กล่าวคือ เป็นการจัดสายงาน แบ่งแยกอำนาจการบริหารให้ผู้ปฏิบัติงานทราบบทบาทหน้าที่ของแต่ละคน เพื่อจะได้ทำงานให้บรรลุวัตถุประสงค์

๓. S = Staffing หมายถึง การจัดหาบุคคล เป็นการบริหารงานทางด้านบุคคล อันได้แก่ การจัดอัตรากำลัง การสรรหา การพัฒนาบุคลากร การสร้างบรรยากาศการทำงานที่ดีการประเมินผลการทำงาน และการให้พ้นจากงาน

๔. D = Directing หมายถึง การวินิจฉัยสั่งการบอกทิศทางการทำงานเสนอแนะวิธีการทำงานหลังจากที่ได้วิเคราะห์อย่างรอบคอบแล้วว่า ควรทำอะไรบ้าง อย่างไร ไปในทิศทางใด

๕. Co = Coordinating หมายถึง การประสานงาน อันได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานย่อยและบุคคลในตำแหน่งต่างๆ ให้สามารถทำงานร่วมกันได้ซึ่งอาจจะต้องใช้เทคนิคต่างๆ เช่น การสื่อสารการกำหนดระเบียบแผนในการทำงาน เป็นต้น

๖. R = Reporting หมายถึง การรายงาน การทำงานทุกอย่างจะมีการรายงานไปยังผู้บังคับบัญชาเหนือตนขึ้นไปว่าตนเองได้ทำอะไรบ้าง อย่างไร ได้ผลประการใด

๗. B = Budgeting หมายถึง การจัดทำงานประมาณค่าใช้จ่ายให้ถูกต้องเหมาะสมกับกิจกรรมจะเห็นได้ว่า POSDCORB ของกุลิกนี้มีลักษณะซ้ำซ้อนกับ POCCC ของฟาโยลแต่จัดขั้นตอนไว้ละเอียดกว่าจึงได้มีผู้นิยมนำมาใช้และเผยแพร่ในเวลาต่อมาการบริหารเป็นการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างมีขั้นตอนและเหมาะสมกับหน่วยงานหรือองค์กร ซึ่งกระบวนการบริหารบางตำราเรียกว่า หน้าที่ของการจัดการ ซึ่งมีหลายหน้าที่แตกต่างกันไปตามแนวคิดของนักวิชาการแต่ละคน แต่จะมีหลักการใหญ่ๆ คล้ายคลึงกัน

สรุป กระบวนการบริหาร เป็นกระบวนการดำเนินการบริหารจัดการเป็นขั้นเป็นตอน เพื่อให้การบริหารจัดการเป็นระบบระเบียบ ทำให้การทำงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

^{๓๘}Gulick L. and Urwick J., Papers on the Science of Administration, (New York : Institute of Public Administration, 1973), pp.18-19.

๒ . แนวคิดเกี่ยวกับทักษะการบริหารจัดการ

การบริหารเป็นกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดหมายขององค์การโดยอาศัยหน้าที่ทางการบริหารที่สำคัญ คือ การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การนำ (Leading) และการควบคุม (Controlling) ซึ่งในการบริหารสิ่งใดก็ตามจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจในสิ่งนั้น และพัฒนาสมรรถภาพและทักษะการบริหารสิ่งนั้นๆ ด้วยปัญญาประกอบกับความชำนาญหรือความเชี่ยวชาญในการทำงาน ดังนั้น ทักษะการบริหารจึงเป็นความชำนาญหรือความเชี่ยวชาญในการบริหารให้มีประสิทธิภาพนั้นผู้บริหารจำเป็นต้องมีทักษะการบริหารงาน เพราะทักษะเป็นความสามารถที่จะเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจ ออกมาในรูปของการกระทำ การที่ผู้บริหารหรือเจ้าอาวาสจะบริหารงานให้ประสบความสำเร็จได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถหรือทักษะในการบริหารงานนั้นด้วย อีกทั้งทักษะยังเป็นความสามารถของบุคคลที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงาน ซึ่งได้นำเอาความรู้ ความเข้าใจและประสบการณ์มาปฏิบัติต่อการดำเนินงานในองค์กรได้อย่างชำนาญและมีประสิทธิภาพผู้บริหารเป็นผู้นำแต่ผู้นำบางคนอาจจะไม่ได้เป็นผู้บริหาร สำหรับผู้นำที่เป็นผู้บริหารหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร ได้แก่การวางแผน การจัดสายงาน การจัดพนักงานการสั่งการและการควบคุม นอกจากนี้ผู้นำยังต้องทำหน้าที่ประสานงาน จูงใจและหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เพื่อให้งานภายใต้การบริหารของตนดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางได้อย่างคล่องแคล่ว สะดวกและราบรื่นที่สุด ซึ่งการที่จะประสบความสำเร็จดังกล่าวได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับผู้บริหารทุกระดับว่ามีส่วนและทักษะพื้นฐานของการบริหารเพียงใด โดยทั่วไปแล้วนักบริหารจะต้องมีความสามารถหรือทักษะด้านการตัดสินใจและการติดต่อสื่อสาร^{๓๙} จากแนวคิดดังกล่าวสรุปได้ว่า ทักษะเป็นความสามารถเฉพาะ ความชำนาญเชี่ยวชาญของบุคคลที่มีต่อการปฏิบัติงาน ซึ่งส่งผลให้การดำเนินงานในองค์การเกิดประสิทธิภาพและประสบผลสำเร็จ

๒.๒ แนวคิดการสื่อสารในชุมชน

การสื่อสารในชุมชนมีคุณลักษณะสำคัญดังนี้ อ่างใน นเรศ ทิพย์ศ^{๔๐}

๑. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิกริยาโต้ตอบกันอยู่ตลอดเวลา ทั้งเป็นแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยผู้ส่งสารและผู้รับสารมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทตลอดเวลา

^{๓๙} พิชัย ผกาทอง, พระสงฆ์กับภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มปป.), หน้า ๕.

^{๔๐} นเรศ ทิพย์ศ ., “การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการวิฑูชุมชน ของชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช , ๒๕๔๙).

๒. ทิศทางการไหลของข่าวสารมีความหลากหลายทั้งจากบนลงล่าง แบบล่างขึ้นบนและแบบแนวนอน ดังนั้นข่าวสารอาจไหลจากนักพัฒนาไปสู่ความคนในชุมชน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสารในชุมชน ในเวลาเดียวกันคนในชุมชนอาจส่งข่าวสารนั้นไปยังเจ้าหน้าที่รัฐ หรือแลกเปลี่ยนข่าวสารในชุมชน ในเวลาเดียวกันคนในชุมชนอาจส่งข่าวสารขึ้นไปยังเจ้าหน้าที่รัฐ หรือเลือกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างกลุ่มคนในชุมชนด้วยกัน

๓. เป้าหมายของสื่อสารมวลชนแบ่งเป็น

๓.๑ โดยการให้ระดับผู้เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ ได้แก่ ระดับชุมชนระดับหน่วยงาน นอกชุมชน และระดับสังคมส่วนร่วม เป็นการสื่อสารที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมระดับกว้าง

๓. เป้าหมายของการสื่อสารชุมชนแบ่งเป็น

๓.๑ โดยการให้ระดับผู้เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ ได้แก่ ระดับชุมชน ระดับหน่วยงาน นอกชุมชน และระดับสังคมส่วนร่วม เป็นการสื่อสารที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมระดับกว้าง

๓.๒ โดยสอดคล้องกับทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นเกณฑ์ ได้แก่ เพื่อถ่ายทอดข้อมูลแนวโน้มน่าสนใจเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวของชุมชน และเพื่อพัฒนาเป็นตัวเองของบุคคล

๔. เป็นสื่อสารที่เกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน

๕. ทฤษฎีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

การสื่อสารชุมชนนั้นอาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบหนึ่งที่สำคัญของการสื่อสารมวลชน ซึ่งจะต้องพิจารณาแนวคิดดังนี้

๒.๑ ที่มาของแนวคิดการมีส่วนร่วม จากประวัติศาสตร์การมีชีวิตสาธารณะในโลกตะวันตกที่มักมกถอยหลังไปเริ่มต้นในยุคสมัยของกรีก ซึ่งในครั้งนั้นผู้ที่เป้น พลเมือง ของรัฐกรีกสามารถที่จะไปมีส่วนร่วมแบบโดยตรงในประเด็นการตัดสินใจสาธารณะได้ทุกเรื่อง ด้านการเปิดอภิปรายชี้แจงข้อมูลและตัดสินใจออกเสียงลงคะแนนที่เรียกว่าเป็นรูปแบบ “ประชาธิปไตย” อย่างไรก็ตามเมื่อสังคมสมัยใหม่ มีขนาดใหญ่ขึ้น รูปแบบประชาธิปไตยแบบโดยตรงนั้นเป็นไปได้ จึงเกิดประชาธิปไตยแบบผ่านตัวแทนโยคนส่วนใหญ่จะเลือกตัวแทนของตนไปดำเนินการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ แต่การใช้ประชาธิปไตยแบบผ่านตัวแทนก่อให้เกิดปัญหาหลายประการเช่น เมื่อประชาคัดเลือกตัวแทนเพียงครั้งเดียว แต่ผู้แทนจะไปตัดสินใจทุกเรื่องแทนประชาชน ในช่วงเวลาที่กำหนดไว้ แต่ในทางปฏิบัติบ่อยครั้งที่ผู้แทนไม่สามารถตัดสินใจแทนประชาชนได้หมดทุกเรื่อง นอกจากนั้นประชาชนยังขาดกลไกในการควบคุมตัวแทนของตนเองเช่นไม่มีอำนาจบังคับให้ผู้แทนตัดสินใจตามความต้องการของประชาชน และเมื่อระบบการเมืองพัฒนารูปแบบที่ซับซ้อนขึ้น ทั้งการตั้งพรรคการเมือง ยิ่งทำให้การตัดสินใจของผู้แทน ต้องถูกผลักดันจากพลังแรงอื่นๆ แทนที่จะเป็นไปตามความต้องการของประชาชน

ดังนั้น จึงมีคำถามว่าการใช้รูปแบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนมีเพียงรูปแบบเดียวเหมาะสมหรือไม่สำหรับการปกครองระบอบประชาธิปไตยและคำตอบที่แน่ชัดก็คือ ไม่เหมาะสมหรือไม่สำหรับการปกครองระบอบประชาธิปไตย และคำตอบที่แน่ชัดก็คือ ไม่เหมาะสมและอาจจะไม่เพียงพอ จึงเริ่มเกิดขบวนการประชาธิปไตยทางตรงขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งเช่น การเดินขบวนประท้วงของประชาชน กลุ่มต่างๆ การรวมตัวนัดหยุดงาน ทามกลางรูปแบบอันหลากหลายของประชาธิปไตยแบบทางตรงเช่นกัน

๒.๒ เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ในระดับชุมชนเป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมน่าจะมีดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง เช่นการนำเอาภูมิปัญญาของชาวบ้านมาเผยแพร่ในวงกว้าง

๒.๒.๒ เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนร่วมและเพื่อให้เห็นคุณค่าความคิด ความเชื่อของเขา เช่น เมื่อมีการนำเอาแนวคิดเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงมาเผยแพร่ และคนทั่วไปให้การยอมรับผ่านการแสดงทัศนะผ่านสื่อ ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในคุณค่าของตนเอง

๒.๒.๓ เพื่อพิสูจน์ความเชื่อของชุมชนที่เคยคิดว่าตนเองไม่สามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ การเข้ามาร่วมฝึกอบรมการผลิตสื่อจะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นว่าพวกเขาสามารถใช้เทคโนโลยีได้หากมีโอกาส

๒.๒.๔ เพื่อสร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน เป็นช่องทางที่ชุมชนจะส่งข่าวสารออกไปจากจุดยืน

๒.๒.๕ เพื่อให้ชุมชนแสดงความรู้สึกรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน

๒.๓ การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร

จากต้นกำเนิดแนวคิดการพัฒนาเรื่องการมีส่วนร่วมนั้น ในระยะแรกๆ ที่มีการนำแนวคิดนี้มาใช้ในทางปฏิบัติ เนื่องจากการรับรู้และความเข้าใจร่วมต่อแนวคิดดังกล่าวยังไม่ชัดเจนจึงเกิด การปฏิบัติที่แตกต่างกันและถึงกับมีการปฏิบัติที่เบี่ยงเบนออกไปจากเป้าหมายเดิม เช่นมีการรณรงค์ว่าในการทำโครงการพัฒนาชนบทนั้น ต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมด้วยการนำเงินทองและแรงงานเข้ามามีส่วนร่วม แต่ในขั้นตอนอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการวางแผน การจัดการ การดำเนินการ การแบ่งผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นยังอยู่ในอำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐเหมือนเดิม

๒.๓.๑ เป้าหมายของการสื่อสาร ได้กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับใดเช่น ในระดับเข้ามาร่วมแสดง ระดับเป็นผู้รับสารที่คอยป้อนปฏิกริยาย้อนกลับ ระดับวางนโยบาย ฯลฯ

๒.๓.๒ ลักษณะสองทาง และการมีปฏิสัมพันธ์ของการสื่อสาร ยิ่งการสื่อสารที่เอื้ออำนวยให้กับลักษณะตอบโต้กันอยู่ตลอดเวลามากขึ้นเท่าใด โอกาสที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมก็ยิ่งจะมากขึ้นเท่านั้น

ใครคือผู้ส่งสาร ในชุมชนเองโอกาสที่คนส่วนใหญ่จะได้เข้ามาเป็นผู้ส่งสารมีมาน้อยและทั่วถึงหรือไม่เมื่อเปรียบเทียบระหว่างนักสื่อสารมวลชนอาชีพ เจ้าหน้าที่รัฐ และชาวบ้าน สัดส่วนที่จะได้เป็นผู้ส่งสารเป็นอย่างไรบ้าง (ตัวอย่างกรณีของสื่อมวลชนก็เช่นเดียวกัน บรรดารายการ News Talks นั้น ตัวแทนชุมชน ได้มีโอกาสเป็น ผู้ส่งสารหรือเปล่า)

๒.๓.๔ ประเภทของเนื้อหาสาระเป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนหรือเปล่า ตัวอย่างเช่นปัจจุบันนี้ แม้ในโทรทัศน์ จะมีรายการประเภทวิเคราะห์ข่าว และสถานการณ์ปัจจุบัน แต่ทว่า เนื้อหาทั้งหมดยังคงเป็น “วาระแห่งชาติ” เป็นส่วนใหญ่ โอกาสที่ประเด็นท้องถิ่นจะเข้าไปเป็นเนื้อหาในสื่อมวลชนยังมีอยู่น้อยนอกจากนั้นวิธีการนำเสนอเนื้อหาหากมีลักษณะของการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน (Dialogue) แสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย (Collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (Group Decision Making) ก็จะทำให้การมีส่วนร่วมมีโอกาสมากขึ้น

๒.๓.๕ ประเภทของช่องทาง / สื่อ โดยหลักการทั่วไปแล้ว สื่อขนาดเล็ก เช่นสื่อเฉพาะกิจ จะเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมได้ง่ายกว่าสื่อมวลชน สื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย เช่นสื่อประเพณี ก็จะทำให้ผู้อำนวยให้ชาวบ้านเข้าร่วมได้ง่ายกว่าสื่อสมัยใหม่ที่แปลกหน้า อย่างไรก็ตามนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าความถนัดในการเปิดโอกาสโดยสิ้นเชิง สำหรับสื่อสมัยใหม่ หรือสื่อที่มีขนาด เช่น สื่อมวลชน เพียงแต่มีข้อพึงตระหนักถึงความยากง่าย ในการเข้ามีส่วนร่วมของสื่อประเภทต่างๆ และความคิดสร้างสรรค์กิจกรรมและช่องทางแบบใหม่ จะอำนวยความสะดวกในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน

๒.๓.๖ ผู้รับสารและการมีปฏิกริยาป้อนกลับ (feedback) สำหรับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้น จะมีความเชื่อพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับผู้รับสารที่แตกต่างไปจากการสื่อสารเพื่อการเพื่อการพัฒนา กระแสหลักโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ กระบวนทัศน์ใหม่นี้จะเชื่อว่าผู้รับสารเพื่อการพัฒนากระแสหลักโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ กระบวนทัศน์ใหม่นี้จะเชื่อว่าผู้รับสารนั้นมีใช้ผู้ที่ว่างเปล่าและไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับเนื้อหาสาระที่จะสื่อไป หากแต่ความรู้ที่ผู้รับสารมีนั้น อาจจะเป็นความรู้คนละชุดที่แตกต่างจากที่ผู้ส่งสารคิดเอาไว้ ตัวอย่างเช่น แนวคิดเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในหมู่ประชาชนก็มีแนวคิดเช่นนี้อยู่แต่อาจจะแตกต่างไปพิจารณาแนวคิดเรื่อง “ ความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ” (จปฐ.) ของกระทรวงสาธารณสุข และนอกจากผู้รับสารจะมีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาสาระแล้ววิธีการรับสารของประชาชนก็ได้เป็นอย่าง passive หากทว่าเป็นไปอย่าง active และประชาชนได้อย่างชัดเจน ในกรณีที่เนื้อหาสื่อ นั้น มีความผูกพันใกล้ชิดกับประชาชน เช่น การพูดคุยหลังจากดูละครโทรทัศน์ แล้ว ดังนั้น ไม่ว่าชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมกับการสื่อสารในระดับใดก็ตามการจัดช่องทางสำหรับปฏิกริยาป้อนกลับก็เป็นปัจจัยที่จำเป็นอย่างขาดไม่ได้ของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

๒.๔ ระดับการมีส่วนร่วม

เนื่องจากการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชนนั้นกระทำได้ในหลายระดับ และได้มีนักวิชาการหลายท่านจัดแบ่งระดับการมีส่วนร่วมเอาไว้หลายๆ แบบ ในที่นี้ จะขอจัดแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนเอาไว้ ๓ ระดับ โดยเรียงลำดับจากระดับที่น้อยที่สุดไปจนถึงมากที่สุด ดังนี้

- การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร / ผู้ใช้สาร (Audience / Receiver / users)
- การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง / ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง (Sender) Producer Co-producer/ Performance
- การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย (Policy Maker/Planner)

การมีส่วนร่วมในแต่ละระดับนี้จะเรียกชื่อประเภทของกิจกรรมและเงื่อนไขต่างๆ แตกต่างกันดังที่จะกล่าวถึงในรายละเอียดดังนี้

๒.๔.๑ การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร / ผู้ใช้สาร เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับล่างที่สุด กล่าวคือ ในกระบวนการสื่อสาร ตั้งแต่ยังอยู่ในการกำหนดของผู้ส่งสาร ไม่ว่าจะเป็นการเลือกประเด็นเนื้อหา การเลือกวิธีการนำเสนอไป จนกระทั่งการเลือกช่องทางสื่อที่จะใช้เผยแพร่และผู้รับสารก็ยังคงมีฐานะเป็นเพียงผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม สิ่งนี้อาจจะเปลี่ยนแปลงไปสำหรับฐานะของผู้รับสารในการสื่อสารชุมชนแบบมีส่วนร่วมก็คือ

๑) ต้องมีการขยายแนวคิดของผู้รับสาร ให้ตระหนักถึงสิทธิที่จะรู้ของตน (Right to know / Right to be inform) และนอกจากนั้นสิทธินี้ยังขยายไปถึงสิทธิที่จะบอกเล่าข้อมูลข่าวสารของตนต่อสาธารณะด้วย (Right to inform)

๒) จะต้องสร้างหลักประกันในการมีส่วนร่วมของผู้รับสาร ทั้งในช่วงขาเข้า (Input) และช่วงขาออก (Output) เช่นในช่วงนำเข้าข้อมูล จะต้องมีการสำรวจว่ามีช่องทางข่าวสารอะไรบ้างสำหรับชุมชน โอกาสในการเข้าถึงเป็นอย่างไร เนื้อหาของข่าวสารนั้นเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือไม่ และมีรูปแบบ การนำเสนอในลักษณะอย่างไร (ตามเกณฑ์ของการสื่อสารชุมชนที่ได้กล่าวข้างต้น) ในช่วงของการส่งข้อมูลออกจากชุมชนก็เช่นกัน

๓) ปัจจัยสำคัญของการมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสารก็คือช่องทางข่าวสาร (Channel) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบางช่วงเวลาที่เป็นช่วงระยะเวลาสำคัญของชุมชนตัวอย่างเช่นเมื่อมีกรณีรัฐมนตรีสั่งหยุดหรือการทำประชาพิจารณ์ในต่างจังหวัดและมีการถ่ายทอดรายการดังกล่าวผ่านสื่อมวลชน จะต้องมีการสำรวจว่า มีช่องทางอะไรบ้างที่ประชาชนในบริเวณดังกล่าวจะได้รับ – ส่งข่าวสารอย่างทั่วถึง ในกรณีเช่นนี้มาตรการเพิ่มช่องทางการสื่อสารเป็นสิ่งจำเป็น

๒.๔.๒ การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง / ผลิต / ร่วมแสดง เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นและจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เพิ่มเติมหรือต้องมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเก่าๆ ที่มีอยู่ การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือ ผู้ร่วมผลิตนั้นยังแบ่งออกได้เป็นหลายขั้นตอนตามหลักแนวคิดของการผลิตสื่อ คือ

๑) ขั้นตอนการผลิต (Pre-Production) อันได้แก่ ขั้นตอนการเตรียมการก่อนการผลิตสื่อ กิจกรรมในขั้นตอนนี้จะประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะนำเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ การเขียนบทแบบต่างๆ การเลือกคัดเลือกฉากและตัวแสดง ฯลฯ

๒) ขั้นตอนการผลิต (Production stage) ได้แก่ ขั้นตอนของการผลิต เช่น การเข้าห้องจัดรายการในการกรณีของวิทยุ การลงมือถ่ายทำในกรณีของวิดีโอ โทรทัศน์/ ภาพยนตร์ ฯลฯ

๓) ขั้นตอนหลังการผลิต (Post – Production Stage) ได้แก่ ขั้นตอนการถ่ายทำเสร็จก็ต้องมีการตัดต่อ การอัดเสียงประกอบ การเพิ่มเติมด้านเทคนิคต่างๆ ฯลฯ

ชุมชนอาจจะเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการผลิตอาจจะต้องมีการสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เช่น หากต้องการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการผลิต ก็จำเป็นต้องมีการอบรมให้ชาวบ้านเรียนรู้การใช้อุปกรณ์เสียก่อน อย่างไรก็ตาม จะเป็นการดียิ่งที่จะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุด ลักษณะการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ระหว่างนักสื่อสารมวลชนกับชุมชน แม้ว่าชาวบ้านอาจจะไม่มีเวลาที่จะมาเรียนรู้ การใช้อุปกรณ์เครื่องมือได้อย่างชำนาญจนถึงขั้นการลงมือผลิตได้ด้วยตัวเองก็ตาม อันที่จริงการใช้เครื่องมือเองนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้นของการมีส่วนร่วม ซึ่งชาวบ้านอาจจะไม่จำเป็นต้องลงมือใช้เครื่องมือเอง แต่ก็สามารถจะเข้าร่วมได้อย่างเต็มที่ เช่นในขั้นตอนก่อนการผลิต การให้ชาวบ้านเป็นคนเลือกประเด็น/วิธีการที่จะนำเสนอ เลือกสถานที่ ที่จะใช้เป็นฉากถ่ายทำ และหลังจากที่ถ่ายทำออกมาแล้วก็นำมาฉายให้ชาวบ้านชมก่อน เพื่อแสดงความคิดเห็นพูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนะกัน

สำหรับในขั้นตอนหลังการผลิตนั้น ก็นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการติดต่อเทปหรือเสียงหรือเทปโทรทัศน์นั้นมีความสำคัญในการถ่ายทอดความหมายออกไปในขั้นตอนนี้ อาจจะใช้รูปแบบการทำงานติดต่อร่วมกันระหว่างนักมวลกับชาวบ้าน หรือหลังจากที่นักสื่อสารมวลชน ติดต่อเสร็จแล้วเรียบร้อยก็นำไปให้ชาวบ้านดูเพื่อรับฟังความคิดเห็นแล้วนำมาปรับปรุงแก้ไข

นอกเหนือจากความจำเป็นในการสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เช่น การฝึกอบรมด้านการใช้เครื่องมือการผลิตแก่ชาวบ้านแล้ว การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับการผลิตนี้ ยังต้องมีการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปเงื่อนไขเก่าๆ บางประการอีกด้วยเช่น การปฏิรูปองค์กรสื่อสารมวลชนและวิธีการทำงานของนักสื่อสารมวลชน

Berrigam อ้างใน วีระวรรณ ยังกิจการ^{๔๑} ตั้งข้อสังเกตว่าโครงสร้างและวิธีการทำงานขององค์กรสื่อสารมวลชนนั้น จะมีลักษณะเป็นลำดับชั้น (Hierarchical) คนที่อยู่ข้างบนจะมีอำนาจตัดสินใจ

^{๔๑} วีระวรรณ ยังกิจการ , การมีส่วนร่วมในการกำหนดรูปแบบและเนื้อหา รายการวิทยุชุมชนเพื่อชุมชนของจังหวัดน่าน . วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๕) .

ในขณะที่คนระดับกลางและระดับล่างผู้เป็นคนลงมือทำงานจะต้องคอยฟังคำตัดสินใจจากข้างบน โครงสร้างและวิธีการทำงานเช่นนี้ ชัดแย้งโดยสิ้นเชิงกับรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่กล่าวมา และหากจะมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและวิธีการทำงาน พวกที่อยู่ข้างบนก็คงไม่ค่อยพอใจอย่างแน่นอน เพราะกับความเป็นการบินทอนอำนาจของตนโดยปริยาย นอกจากนั้น แม้แต่ในมุงระดับ คนทำงานเองก็อาจจะมีผลประโยชน์ส่วนตัวบางประการแอบแฝงซ่อนอยู่ เช่น การทำข้าวปั้นทิ้งหรือ การเขียนคอลัมน์วิจารณ์ภาพยนตร์ อาจจะมีผลประโยชน์ตอบแทนบางประการ ดังนั้น การปรับเปลี่ยนสื่อให้หันกลับมาตอบสนองความต้องการของชุมชนอาจจะขัดแย้งกับผลประโยชน์ที่เคยมีได้ของกลุ่มผู้ทำงาน

นอกเหนือจากประเด็นความขัดแย้งเรื่องอำนาจและผลประโยชน์แล้วยังอาจเกิดความขัดแย้งในเรื่องเกณฑ์มาตรฐานทางวิชาชีพ ตามปกตินักสื่อสารมวลชนมักจะทำงานอย่างมีเสรีภาพและ ใช้หลักสุนทรียะ เป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติงานและโดยส่วนใหญ่แล้วมักจะมีแต่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนมาทำงาน สื่อสารแบบมีส่วนร่วม บรรทัดฐานดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงไปการทำงานร่วมกับชุมชนอาจทำให้ นักสื่อสารมวลชนรู้สึกขาดความเป็นอิสระ รวมทั้งไม่ค่อยจะเป็นกลาง และตามปกติ ชาวบ้านมักจะไม่น่าสนใจ เรื่องเนื้อหาสาระมากกว่ารูปแบบการนำเสนอหรือเทคโนโลยี ซึ่งตรงกันข้ามกับมาตรฐานของนักสื่อสารมวลชน ปัญหาทั้งหมดนี้ เรียกร้องให้นักสื่อสารมวลชนจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตนเองให้มีวิธีการทำงานแบบใหม่โดยการปล่อยวางความเคยชินทางวิชาชีพ เช่น การเคยใช้ Approach การสื่อสารเพื่อเป้าหมายการโน้มน้าวชักชวน (Persuasion) มาเป็นการเปิดรับคำปฏิกริยาป้อนกลับหรือกระตุ้นให้มีการพูดคุยกันต่อไปอย่างไม่ปิดประเด็นง่าย ๆ

๒.๔.๓ การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายนั้น ถือว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม และดังที่จะได้สังเกตเห็นว่า ยิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมากเท่าใดสัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ก็จะเล็กลงกล่าวคือ ในระดับของผู้รับสาร คนในชุมชนทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ แต่เมื่อขึ้นมาถึงขั้นผลิต ก็อาจจะมีคนบางกลุ่มในชุมชนเท่านั้นที่จะเข้ามามีส่วนร่วมจนกระทั่งถึงขั้นตอนสุดท้ายคือ ระดับการวางแผนและนโยบายนี้ ก็คงมีตัวแทนบางคนเท่านั้นจากชุมชนที่จะเข้ามาดำเนิน กิจกรรมในระดับนี้

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายการใช้สื่อของชุมชนนั้น หมายถึง การวางแผนและนโยบายดำเนินการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน กล่าวในระดับกว้าง อาจหมายถึง การวางแผนและนโยบายดำเนินการใช้สื่อที่รวมเอาชุมชนเข้ามาอยู่ในโครงสร้างการสื่อสารของชุมชน กล่าวในระดับกว้าง อาจจะหมายความว่า การวางแผนและกำหนดนโยบายของการสื่อสารของชุมชน กล่าวในระดับกว้าง อาจจะหมายความว่า การวางแผนและกำหนดนโยบายของการสื่อสารทุกประเภทที่มีอยู่ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นสื่อประเภทใดเช่น สื่อมวลชน(วิทยุ

ชุมชนหมู่บ้าน) สื่อเฉพาะกิจ (วิดีโอ โปสเตอร์ หอกระจายข่าว เสียงตามสาย) สื่อประเพณีรวมทั้งสื่อบุคคล การวางแผนนั้นจะเป็นการสร้างเชื่อมโยงระหว่างสื่อแต่ละประเภทเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดด้วยวิธีการแบบชีวิภาพ หน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องการ สื่อสาของชุมชน ก็อาจจะติดต่อขอเทปดังกล่าวมาออกอากาศซ้ำผ่านหอกระจายข่าว เพื่อเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงให้แก่ชาวบ้าน หรืออาจจะส่งผลให้โรงเรียนจัดทำออกมาเป็นโปสเตอร์เพื่อให้เป็นสื่อที่คงทนถาวรเหมาะสมสำหรับการศึกษามากขึ้น เป็นต้น

ส่วนในระดับที่แคบลงมา อาจหมายถึงการมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนและนโยบายของสื่อบางประเภทที่จะเข้ามาในชุมชน ตัวอย่างที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทย คือการทำวิทยุชุมชนที่อยู่ในโครงสร้างของการดำเนินงานจะต้องมีตัวแทนชาวบ้านเข้าไปอยู่ในทุกขั้นตอนคือ ทั้งระดับคณะกรรมการดำเนินงานของสื่อ ซึ่งรวมทั้งด้านงบประมาณอุปกรณ์ บุคลากร ฯลฯ ส่วนสื่อนั้นก็ต้องตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน

Jan Servaes ได้เขียนไว้ข้างต้นแล้ว คือ เรื่องการเข้าถึงสื่อ (Access) การมีส่วนร่วม (Participation) และการจัดการด้วยตนเอง (Selfmanagement) ซึ่งเป็นแนวทางการสื่อสารในลักษณะสนทนาโต้ตอบกัน (Dialogical Communication) ซึ่งเป็นแนวทางการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ให้ความสำคัญกับการสื่อสารแบบประชาธิปไตย คือ การสนทนาโต้ตอบกันระหว่างบุคคลที่อยู่ในสังคมต้องดำเนินไปภายใต้ความเท่าเทียมกัน การศึกษา การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมได้ยึดถือแนวคิดการสร้างการเข้าใจการยอมรับความมีเกียรติมีศักดิ์ศรีของประชาชน การยอมรับอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลาย (Diversity) ความไม่เป็นเพียงหนึ่งหรือมีมากกว่าหนึ่ง (Plurality) ซึ่งหมายความว่ามนุษย์ย่อมมีความแตกต่างกันในด้านความเชื่อในสิ่งต่างๆ การยอมรับการมีความหลากหลายทางความคิด การใช้ชีวิตความเป็นอยู่ของแต่ละบุคคล หรือกลุ่มบุคคลย่อมไม่เหมือนกัน การยอมรับว่าทุกคนบนโลกมีหลายเผ่าพันธุ์ หลายเชื้อชาติไม่จำเป็นต้องให้มีเพียงพันธุ์เดียว เชื้อชาติเดียวหรือมีหลายประเพณีเดียว วัฒนธรรมเดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมย่อมต้องอยู่บนพื้นฐานการยอมรับในสิ่งเหล่านี้

๓. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นคำที่มีการพูดกันอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน กล่าวได้ว่าโครงการพัฒนาในปัจจุบันนี้แทบจะไม่มีโครงการใดที่ไม่บรรจุคำว่า “การมีส่วนร่วม” ไว้ยิ่งไปกว่านั้นโครงการที่เสนอขอทุนทุกวันนี้ ก็แทบจะไม่มีโครงการใดที่จะได้รับการสนับสนุนถ้าไม่มีข้อกำหนดเรื่อง “การมีส่วนร่วม” “และการมีส่วนร่วมของประชาชน” (Participation of the people) ก็ได้กลายเป็นส่วนสำคัญที่แยกจากโครงการไม่ได้ จิระวรรณ ตันกุลรัตน์, และวิทยุชุมชนก็เป็นสื่อมวลชนอย่างหนึ่งที่เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมความหมายของการมีส่วนร่วมตามทัศนะของบุคคลที่ทำการศึกษาไว้ดังนี้

เซอร์รี เอ. ไวท์. A. white กล่าวว่า “การมีส่วนร่วม” เป็นปรากฏการณ์ (Phenomenon) ที่ซับซ้อน (Complex) และมีพลวัต (Dynamic) สามารถสังเกตได้โดยตา (Watch) แต่กำหนดรูปแบบโดยคนที่ถืออำนาจ (Power Holder) แม้ว่า “การมีส่วนร่วม” เป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนา แต่การขับเคลื่อนของประชาชนระดับรากหญ้า (Grass Roots) ให้เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องต่างๆ ก็เป็นงานที่ไม่เล็กและไม่ง่าย

ศูนย์การนโยบายสาธารณสุขศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล (อังกะไน ทวีทอง หงส์วิวัฒน์, ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นการที่ประชาชนหรือชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของตนเองให้จัดการและควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นและสมควรที่ศรีในฐานะสมาชิกของสังคมในรูปแบบการตัดสินใจ การกำหนดชีวิตของตนเองตามการรับรู้และความคิด

ปรัชญา เวสารัชช อังกะไน อุษณีย์ ศิริสุนทร ไพบูลย์^{๔๒} ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่นและชนบทว่า หมายถึงการที่ประชาชน หรือชุมชน หรือองค์กรประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่นและชนบทในขั้นตอนหนึ่งหรือทุกขั้นตอนในรูปแบบของการตัดสินใจ การกำหนดชีวิตของตนโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะพัฒนาหรือยกระดับขีดความสามารถของคนในการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในทุกๆ ด้านจากที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้นกว่าเดิม

เสน่ห์ จามริกและคณะ ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของชนบทว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่ายและยังอาจเป็นการปูพื้นฐานที่มั่นคง สำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย และได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เริ่มจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่องๆ ไป เช่น ในเรื่องการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำฝน การศึกษาการสาธารณสุข เป็นต้น ข้อสำคัญกิจกรรมเหล่านี้จะต้องสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน

จากต้นกำเนิดแนวคิดการพัฒนาเรื่องการมีส่วนร่วมนั้น ในระยะแรกที่มีการนำแนวคิดนี้มาธรรมาภิบาลใช้ในทางปฏิบัติ เนื่องจากการรับรู้และความเข้าใจต่อแนวคิดดังกล่าวยังไม่ชัดเจนจึงเกิดการปฏิบัติที่แตกต่างและถึงกับมีการปฏิบัติที่เบี่ยงเบนออกไปจากเป้าหมายเดิม เช่น มีการธรรมาภิบาลว่าในการทำโครงการพัฒนาชนบทนั้น ต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมด้วยการนำเงินทองและแรงงานเข้ามามี

^{๔๒} อุษณีย์ ศิริสุนทรไพบูลย์, “แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาชนบทขนาดใหญ่ของรัฐ ศึกษาเฉพาะโครงการเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘).

ส่วนร่วม แต่ในขั้นตอนอื่นไม่ว่าจะเป็นการวางแผน การจัดการ การดำเนินงาน และการแบ่งผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ยังอยู่ในอำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐเหมือนเดิม

๑.๙.๒ แนวคิดวิทยุชุมชน

นับจากวันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๕๔๐ ที่รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันประกาศใช้ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในวงการสื่อสารมวลชนของไทยอย่างมาก โดยเฉพาะสื่อวิทยุกระจายเสียงเป็นครั้งแรกที่รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้อย่างชัดเจน (มาตรา ๔๐) เกี่ยวกับการจัดสรรคลื่นความถี่วิทยุกระจายเสียงวิทยุโทรทัศน์และวิทยุโทรคมนาคม ซึ่งพอสรุปได้ว่า คลื่นเป็นของรัฐ (ไม่ใช่รัฐบาล) เป็นทรัพยากรของชาติเพื่อประโยชน์สาธารณะ หรือพูดแบบเข้าใจง่ายๆ คือ เป็นของประชาชนทุกคนนั่นเอง การจัดสรร คลื่นความถี่จะต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของประชาชนทั้งในระดับชาติ และระดับท้องถิ่นให้มีการแข่งขันอย่างเสรีและเป็นธรรม ทั้งนี้จะอยู่ภายใต้การกำกับดูแลขององค์การอิสระที่ไม่ขึ้นกับรัฐบาล

จากเหตุผลดังกล่าวอ้างถึงในรัฐธรรมนูญ (มาตรา ๔๐) เป็นที่มาของการตีความว่า การจัดสรรคลื่นความถี่จำนวนหนึ่งจะต้องให้เป็นคลื่นความถี่ของสถานีวิทยุกระจายเสียงชุมชนในท้องถิ่น

๔.๑ แนวคิดเรื่องวิทยุชุมชนเริ่มต้นในสหรัฐอเมริกา เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๔ โดยกลุ่มผู้รักสันติและกลุ่มที่ไม่ชอบอยู่ในกฎระเบียบ (Anarchists) ได้สนับสนุนการจัดตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียงเพื่อท้องถิ่นในรูปแบบสถานีที่ไม่มุ่งผลกำไร (Nonprofit Station) ขึ้นเป็นสถานีแรกเมืองเบอร์เคเลย์รัฐแคลิฟอร์เนีย และได้มีการขยายแนวคิดออกไปอย่างกว้างขวาง มีสถานีเกิดขึ้นหลายแห่งซึ่งไม่นานประชาชนได้มองเห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างสถานีเพื่อธุรกิจ (Commercial Broadcasting) จะมีรายได้หลักมาจากสมาชิกในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ที่เหลือมาจากมูลนิธิ หรือองค์การการกุศล โดยรายการที่เผยแพร่ออกอากาศจะบริหารเฉพาะชุมชนเท่านั้น

ในปี ๑๙๗๕ กลุ่มนักจัดรายการของสถานีวิทยุฯ ที่ไม่มุ่งแสวงกำไรได้ร่วมกันตั้งสมาคม นักวิทยุชุมชนแห่งชาติขึ้น (The National of community) ซึ่งมีสถานีในลักษณะเดียวกันอยู่ถึงกว่า ๖๐ สถานี เอกลักษณ์ของสถานีในกลุ่มนี้คือ ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ของสถานีฯ อย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นฐานะเจ้าหน้าที่สถานี ผู้จัดการรายการหรือรวมจัดรายการ ของสถานีฯ อย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็นฐานะเจ้าหน้าที่สถานี ผู้จัดการรายการดำเนินงานจะอยู่ภายใต้แนวนโยบายของคณะกรรมการวิทยุชุมชน โดยคณะกรรมการชุดนี้ครึ่งหนึ่งมาจากคนในชุมชน อีกครึ่งหนึ่งมาจากเจ้าหน้าที่ของสถานี สถานีจะเปิดโอกาสให้หลักประกันเอาไว้ ซึ่งในขณะเดียวกันแนวคิดนี้ได้เกิดขึ้นในประเทศออสเตรเลีย สวีเดน และอังกฤษ

ในปี ๑๙๗๗ เทเรซ่า คลิฟฟอร์ด เสนอรายงานการดำเนินงานวิทยุชุมชนในนามสมาพันธ์นักวิทยุนักวิทยุชุมชนแห่งชาติของสหรัฐอเมริกาแก่ที่ประชุมใหญ่องค์การยูเนสโก ที่กรุงเบลเกรดชุมชน

ประเทศยูโกสลาเวียในขณะนั้นว่า “ในขณะที่สถานีวิทยุชุมชนได้เพิ่มจำนวนอยู่เรื่อยๆ วิทยุชุมชนได้แสดงบทบาทที่สำคัญยิ่งในด้านการให้บริการตอบสนองแก่ชุมชนถึงความจำเป็นต่างๆเป็นกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็ก ทุกคนต่างทำงานเพื่อจุดมุ่งหมายของสถานีวิทยุชุมชนร่วมกัน”

ในที่สุดการประชุมครั้งนั้น องค์การยูเนสโกได้สรุปว่า “การใช้สื่อวิทยุชุมชนถือเป็นที่ยอมรับ กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) ซึ่งการสื่อสารแนวนี้นี้ได้เน้นหลักการสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑)การเข้าถึงสื่อ (Access) หมายถึงการเข้าถึงสื่อที่ให้บริการแก่ชุมชน สื่อยอมเปิดโอกาสให้ประชาชนเลือกรายการหรือ เข้าไปจัดทำในสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองได้ทราบเท่าที่ไม่ขัดกับกฎหมาย รวมทั้งเป็นช่องทางให้ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมหรือมีโอกาสเข้าร่วมได้ทุกขั้นตอน

๒) การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง การมีส่วนร่วมในทุกระดับในระบบการสื่อสารไม่ว่าจะเป็นเรื่องการวางแผนการสื่อสารภายในชุมชน ตั้งแต่เริ่มคิดไปจนถึงการผลิตการจัดการ การใช้สื่อในชุมชนต่างๆ ประชาชนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมหรือมี

๓) การจัดการด้วยตนเอง (Self- management) หมายถึง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเองตามวิถีทางกระบวนการประชาธิปไตยและการตัดสินใจนั้นประชาชนในชุมชนมีอำนาจตัดสินใจตั้งแต่เริ่มคิด วางแผน ไปจนกระทั่งการกำหนดนโยบาย การบริหารและการลงมือผลิตสื่อด้วยตนเอง

ซึ่งการจัดการด้วยตนเองจะต้องกระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ส่วนการเข้าถึงสื่อ และการมีส่วนร่วมในการสื่อสาร มีความเป็นไปได้มาก และสามารถทำได้ง่ายกว่าวิธีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเน้นที่สภาวะแวดล้อมผู้รับสารมากกว่าตัวผู้ส่งสาร หรือการแสดงผลการสื่อสารสิ่งสำคัญคือ ให้เห็นการแสวงหาวิธีการสื่อสารที่เหมาะสมกับผู้รับสารมากกว่าวิธีการสื่อสารเพียงถ่ายทอดข่าวสารเท่านั้น โดยสรุปแล้วแนวคิดของวิทยุชุมชนจะมีหลักการ ดังนี้

๑) ต้องเกิดขึ้นตามความต้องการชุมชน โดยถือว่าคนส่วนใหญ่แสดงความคิด ความต้องการร่วมกัน

๒) วิทยุชุมชนต้องได้รับการยอมรับของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

๓) วิทยุชุมชนไม่มีการแบ่งแยกเชื้อชาติ ศาสนา ประเพณีวัฒนธรรมของคนในชุมชน

๔) วิทยุชุมชนต้องยึดแนวทางการเสนอรายการและข่าวสารของชุมชนเป็นหลักภายใต้แนวคิดความเชื่อ วัฒนธรรมท้องถิ่นภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งแวดล้อมและเหตุการณ์ในท้องถิ่นเป็นหัวใจของการนำเสนอข่าวและรายการ

๕) วิทยุชุมชนต้องเปิดโอกาสให้ประชาชน ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมจัดรายการและสามารถเข้าไปบริหารจัดการหรือเป็นผู้ปฏิบัติในสถานีได้ยูเนสโกเห็นว่า Participatory radio means radio

station elf managed by those Participating (การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของสถานีวิทยุ โดยให้บุคคลที่มีส่วนร่วมนั้น เป็นผู้ดำเนินการเอง)

๖) สถานีวิทยุชุมชนเป็นสถานีวิทยุมีรัศมีการออกอากาศครอบคลุมเฉพาะพื้นที่เท่านั้น (มีลักษณะเป็น narrowcasting ไม่ใช่ broadcasting)

๗) วิทยุชุมชนเป็นสื่อมวลชนตามตามแนวคิดประชาธิปไตย (Democratic Media) คือ เพื่อประชาชน โดยประชาชน และของประชาชน

๔.๒ ลักษณะสำคัญของวิทยุชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ กล่าวไว้ในคู่มือวิทยุชุมชน (FNS) ว่าวิทยุชุมชนมี ๖ ลักษณะ ดังนี้

๔.๒.๑ ทำวิทยุไปเพื่ออะไรและเพื่อใครบ้าง เป็นคำถามเรื่องเป้าหมายที่คณะผู้ทำวิทยุชุมชนจะต้อง ปักเอาไว้เป็นธงชัยนำทาง ดังได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นจุดหมายสูงสุดของวิทยุชุมชนคือ ดำเนินการเพื่อตอบสนอง ความต้องการของคนในท้องถิ่น เช่น ถ้าคนในจังหวัดจันทบุรีทำสวนผลไม้ เนื้อหาความรู้ของวิทยุชุมชนจังหวัดจันทบุรีก็ต้องเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการทำสวนผลไม้ด้วยเหตุนี้ ก่อนที่จะผลิตเนื้อหารายการวิทยุจะต้องมีการสำรวจความต้องการของคนในท้องถิ่นเสียก่อนเป็นอันดับแรก และเนื่องจากในแต่ละชุมชนประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม หลายเพศ หลายวัย หลายอาชีพ ฯลฯ ดังนั้นวิทยุชุมชนจึงต้องมีหลักประกันมาตรการว่าจะสามารถตอบสนองความต้องการของทุกกลุ่ม ได้ เช่น การมีตัวแทนของคนทุกกลุ่มเข้าไปเป็นคณะกรรมการบริหารวิทยุชุมชน หรือเป็นอาสาสมัคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับกลุ่มที่ด้อยโอกาสการสื่อสาร/กลุ่มที่ไม่มีปากมีเสียงในพื้นที่สาธารณะของวิทยุ เช่น กลุ่มผู้หญิง กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มเด็ก ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้คนทุกกลุ่มได้ใช้สิทธิด้านการสื่อสารทั้งในแง่เป็นผู้รับสารและผู้ส่งข่าวสารผ่านวิทยุชุมชน

๔.๒.๒ เอกลักษณ์ของวิทยุชุมชนดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าวิทยุชุมชนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างทั้งจากวิทยุสาธารณะและวิทยุธุรกิจที่เคยมีมาก่อน ในแง่ความแตกต่างจากวิทยุสาธารณะ วิทยุชุมชนจะดำเนินการโดยคณะกรรมการที่เลือกตั้งมาจากตัวแทนกลุ่มของชุมชน มิใช่การแต่งตั้งแบบราชการ ส่วนวิธีการดำเนินงานจะใช้การประชุมปรึกษาหารือแทนการสั่งการ ส่วนความแตกต่างจากวิทยุธุรกิจก็คือ แม้ว่าวิทยุชุมชนจะต้องมีการแสวงหารายได้เพื่อนำมาใช้จ่าย แต่เป้าหมายหลักของวิทยุชุมชนนั้นคือการไม่แสวงหาผลกำไรเช่นวิทยุธุรกิจ

๔.๒.๓ ใครเป็นคนจัด/ ใครเป็นคนฟัง ในขณะที่วิทยุกระจายเสียงทั่วไปมักจะมีที่ตั้งอยู่ในเมือง แล้วมีการถ่ายทอดข่าวสารเรื่องราวจากในเมืองไปสู่ชนบทเพียงทางเดียว โดยที่ผู้จัดรายการผู้ดำเนินรายการจะเป็นคนในเมือง คนฟังก็จะเป็นชาวบ้านในชนบท การแบ่งแยกบทบาทระหว่างคนจัดรายการวิทยุกับ คนฟังจะเป็นไปอย่างเด็ดขาด กล่าวคือ คนจัดก็ไม่เคยเป็นคนฟัง คนฟังก็ไม่เคยได้เข้าไปเป็นคนจัด สำหรับภาพของวิทยุชุมชนจะแตกต่างออกไปโดยสิ้นเชิง

- ทั้งฝ่ายคนจัดและคนฟังล้วนเป็นคนในชุมชนทั้งสิ้น ผู้จัดรายการ/วิทยากร/ แขกรับเชิญในวิทยุอาจจะเป็นกำนันหรืออาสาสมัครหรือชาวบ้านคนใดคนหนึ่งของชุมชน

- การเล่นบทบาทเป็นคนจัดรายการและผู้ฟังจะผลัดเปลี่ยนกัน เป็นการผลัดกันพูด ผัดกันฟังที่เรียกว่าเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (มิใช่เป็นแบบรถเดินทางเดียว)

- แม้แต่การเล่นเป็นบทบาทผู้ฟัง ชาวบ้านก็จะเป็นเพียงผู้ฟังแล้วเข้าไปในรายการ ขณะมีการสัมภาษณ์ เขียนจดหมายไปติชม รายการ ฯลฯ

๔.๒.๔ บริหารจัดการอย่างไร / แบบไหน / โดยใคร ในปัจจุบันเราอาจจะรับฟังรายการวิทยุจำนวนมากที่ใช้ชื่อว่า รายการวิทยุชุมชนบ้าง ฯลฯ ถึงแม้รายการเหล่านี้จะมีหน้าตาละม้ายคล้ายคลึงกับวิทยุชุมชน แต่ก็ยังไม่ใช่ว่าจริงเสียงจริง เพราะโดยส่วนใหญ่แล้ววิทยุดังกล่าว ยังคงเป็นเพียงแค่วิทยุ “เพื่อ” ชุมชน แต่ยังไม่ใช่วิทยุ “โดย” ชุมชน การบริหารจัดการโดยชุมชนมีหลักการสำคัญดังนี้

- เป็นรูปแบบบริหารจัดการโดยคณะกรรมการที่ประกอบด้วยบุคคลจากหลายๆฝ่าย เช่น เจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ แต่ที่สำคัญและเป็นหลักก็คือ ตัวแทนของชุมชนที่มาจากกลุ่มบุคคลในชุมชนดังกล่าวมาแล้ว

- เป็นรูปแบบบริหารจัดการโดยคณะกรรมการที่ประกอบด้วยบุคคลจากหลายๆฝ่าย เช่น เจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ แต่ที่สำคัญและเป็นหลักก็คือ ตัวแทนของชุมชนที่มาจากกลุ่มบุคคลในชุมชนดังที่กล่าวมาแล้ว

- คณะกรรมการต้องมีความเป็นอิสระในการดำเนินงาน ต้องปราศจากการแทรกแซงหรือครอบงำของรัฐ นักการเมืองท้องถิ่น กลุ่มธุรกิจ ฯลฯ

- มีการทำงานที่มีการวางแผนงาน มีมาตรการดำเนินงาน มีลักษณะที่โปร่งใส สามารถเปิดให้ตรวจสอบได้ และมีหลักเกณฑ์ในการทำงานที่ชัดเจนแน่นอน

๔.๒.๕ เนื้อหา/ รูปแบบรายการเป็นแบบไหน ลักษณะสำคัญของเนื้อหา รูปแบบรายการของวิทยุชุมชนจะเป็นมาตรฐานว่าวิทยุชุมชนนั้นได้ทำหน้าที่ตามสมญานามหรือไม่ คือ

- เป็นเนื้อหา/ รูปแบบที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนแต่ละแห่ง

- มีเนื้อหา/รูปแบบที่หลากหลาย ครอบคลุมความสนใจ ความต้องการและผลประโยชน์ของคนทุกกลุ่ม และเพื่อให้สอดคล้องรับกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนที่มีหลากหลายมิติเช่น เรื่องการทำมาหากิน การอยู่ร่วมกัน การปกครอง ศิลปวัฒนธรรม มรดกด้านภูมิปัญญาของชุมชน ส่งเสริมศีลธรรมศาสนา การพักผ่อนความบันเทิงและการละเล่น ประเพณี พิธีกรรม ปัญหาต่างๆ ของชุมชน

- เนื่องจากการสื่อสารเป็นสิทธิอย่างหนึ่งของชุมชน ดังเนื้อหา/ วิธีการนำเสนอ/และรูปแบบรายการจึงควรให้สิทธิแก่ชุมชน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนคือการใช้ภาษาถิ่น ดังนั้นเนื้อหาและรูปแบบรายการของวิทยุชุมชนในแต่ละที่จึงไม่จำเป็นต้องเป็นสูตรเดียวกันทั่วประเทศ

นอกจากนั้นลักษณะของเนื้อหาและรูปแบบของรายการจะต้องส่งเสริมการสื่อสารในแนวนอนคือ การสื่อสารระหว่างประชาชนกับประชาชนมากกว่าจะเป็นการสื่อสารในแนวดิ่งจากรัฐบาลสู่ประชาชนเท่านั้น

๔.๒.๖ มีการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง การประเมินผลมักจะเป็นจุดอ่อนของการทำงาน ในระบบวิทยุสาธารณะ ส่วนระบบวิทยุธุรกิจนั้นก็จะเป็นเพียงการประเมินปริมาณของผู้ฟังเพื่อการขายโฆษณาเท่านั้น แต่การประเมินผลอย่างต่อเนื่องเป็นหัวใจห้องที่สองของการทำวิทยุชุมชนที่จำเป็นต้องมีการดำเนินการอย่างจะขาดเสียมิได้ เป้าหมายและแง่มุมที่จะประเมินนั้น ต้องมีหลากหลายมากกว่า การประเมินปริมาณผู้ฟังเท่านั้น โดยที่การประเมินนั้นจะเป็นทั้งการเหลือวไปข้างหน้าข้างหลัง เพื่อดูว่าเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้มันบรรลุหรือไม่และเป็นทั้งการ “แลไปข้างหน้า” เพื่อแสวงหาแนวทางพัฒนาวิทยุชุมชนต่อ

๔.๓ ระดับของการเป็นวิทยุชุมชน

จุมพล รอดคำดี กล่าวไว้ใน “วิทยุชุมชนการปฏิรูปสื่อเพื่อสังคมอุบลราชธานี” ว่าหลักการพิจารณาระดับของการเป็น “วิทยุชุมชน” มีอยู่ ๖ ระดับ ดังนี้

๔.๓.๑ ระดับรายการ แนวคิดคือ การจัดรายการเพื่อบริการประชาชน รายการเป็นของสถานีหรือเป็นของผู้จัด ผู้ฟังหรือประชาชนจะส่งจดหมายหรือโทรศัพท์แจ้งข่าวสาร ผู้จัดรายการจะเป็น ผู้เลือกเนื้อหาและผู้พูดด้วยตนเองผู้ฟังหรือประชาชนไม่มีสิทธิ์เลือกเนื้อหา หรือวิธีการนำเสนอตลอดจนเป็นเจ้าของสถานีรายการได้

๔.๓.๒ ระดับรายการ ที่มีแนวคิดการจัดการโดยเนื้อหาเป็นการรายงานโดยตรงจากประชาชน ผู้ฟังเป็นผู้กำหนดเนื้อหาและวิธีการนำเสนอตามที่สถานีกำหนดกรอบให้รายงาน แต่ประชาชนยังไม่สามารถเป็นเจ้าของรายการได้ สถานีหรือผู้จัดรายการยังเป็นผู้ควบคุมหรือเป็นเจ้าของรายการ

๔.๓.๓ ระดับรายการ ที่มีแนวคิดการจัดรายการในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งของสถานีที่ยินยอมให้จัดเนื้อหาประเด็นที่นำเสนอจะมาจากความคิดเห็นจากตัวแทนของประชาชนที่ได้รับการคัดเลือกขึ้นมาในรูปแบบ “คณะกรรมการวิทยุชุมชน” จะพิจารณาให้ความเห็นชอบว่าจะจัดรายการอย่างไร เจ้าหน้าที่รายการของสถานีจะรับเอามติของคณะกรรมการไปปฏิบัติ ลักษณะนี้จะเห็นได้ว่าประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของรายการสามารถกำหนดเนื้อหาและวิธีการนำเสนอตามาแนวของตนได้

๔.๓.๔ ระดับสถานีย ในระดับนี้จะมีอาสาสมัครเข้ามาเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ในสถานียบริหาร รายการทั้งหมดโดยกลุ่มอาสาสมัครที่เป็นตัวแทนกลุ่มต่างๆ การกำหนดเนื้อหาในชุมชน การจัด รายการ จะทำด้วยตนเองทั้งสิ้น โดยมีเจ้าหน้าที่ของสถานียคอยให้คำแนะนำ แต่สถานียยังเป็น หน่วยงานของรัฐ งบประมาณมาจากรัฐ ประชาชนไม่ใช่เจ้าของ

๔.๓.๕ ระดับสถานีย เป็นสถานียที่มีใบอนุญาตเป็นเจ้าของคลื่นความถี่ ซึ่งในแนวคิดนี้ประชาชน ในชุมชนสามารถรวมตัวกันยื่นขอคลื่นความถี่จากรัฐ และลงทุนจัดตั้งสถานียวิทยุเป็นของชุมชนเอง แล้วตั้งตัวแทนเข้าไปบริหารสถานียในรูปแบบคณะกรรมการวิทยุชุมชน ซึ่งคณะกรรมการจะทำหน้าที่ กำหนดนโยบายการบริหารสถานียรวมทั้งการแต่งตั้งจัดสรรบุคคลกรที่จะมาทำงานในสถานีย

๔.๓.๖ ระดับเจ้าของสถานีย มีใบอนุญาตเป็นเจ้าของคลื่นความถี่ ซึ่งในระดับนี้ประชาชน รวมตัวกันจัดตั้งสถานีย และขอใบอนุญาตเป็นเจ้าของคลื่นเจ้าของความถี่จากรัฐเช่นเดียวกันกับระดับ ที่ ๕ แต่จะแตกต่างกันตรงที่ การดำเนินงาน คือตั้งแต่ระดับการรวมวิทยุชุมชนไปจนถึงเจ้าหน้าที่ ของสถานียทุกคน จะเป็นอาสาสมัครทั้งสิ้น โดยอาสาสมัครดังกล่าวจะผ่านการอบรมจากผู้เชี่ยวชาญ ในด้านการบริหารสถานีย การจัดรายการ การสื่อข่าว เขียนข่าว และอื่นๆ ที่จำเป็น ซึ่งชุมเป็นผู้ว่าจ้าง ให้มาอบรมให้ หรือหน่วยงานภาครัฐที่มีความเชี่ยวชาญจะเข้ามาให้ความช่วยเหลือก็เป็นได้

๔.๔ แนวคิดวิทยุชุมชนของต่างประเทศ

Barker อ้างใน แสงทอง อนันตภักดิ์ นักวิชาการสื่อสารมวลชนชาวตะวันตก ให้ความเห็น ว่า ประชาชนของประเทศต่างๆ ยังคงยึดหลัก “ความเป็นท้องถิ่น” (Localism) และ “การรวมตัว กันเป็นชุมชน ” (Community) และยังมีความเชื่อว่า สื่อกระจายเสียงไม่ได้เป็นเพียงสื่อข้ามชาติใน ระดับโลกเพียงอย่างเดียว แต่สื่อกระจายเสียงยังคงทำหน้าที่ในระดับประเทศ และระดับท้องถิ่นด้วย โดยสื่อกระจายเสียงในท้องถิ่นที่ว่านั้น นอกจากจะเป็นสื่อที่ผลิตโดยหน่วยงานรัฐและภาครัฐกิจแล้ว ยังมีสื่อที่เกิดจากความต้องการของบุคคล กลุ่มบุคคลหรือองค์กรในชุมชนระดับท้องถิ่น เพื่อ ประโยชน์แก่ชุมชน เรียกว่า “สื่อกระจายเสียงเพื่อชุมชน” โดยมีลักษณะและรูปแบบการดำเนินงาน ดังนี้

๔.๔.๑ รูปแบบ วิทยุชุมชนนี้เป็นการจัดการองค์กรสื่อกระจายเสียงในระดับท้องถิ่น เพื่อเป็น ศูนย์กลางข้อมูล ข่าวสารที่สนองตอบต่อความต้องการอันหลากหลายของปัจเจกบุคคลที่รวมตัวกัน เป็นชุมชน ตลอดจนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมซึ่งจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ซึ่ง รูปแบบการดำเนินงานจะมีลักษณะดังนี้

- การบริหารจัดการที่ไม่หวังผลกำไร (Non – Profit consortium) ซึ่งหมายรวมถึง ผลกำไร ทางธุรกิจ และผลประโยชน์ทางอำนาจรัฐใดๆ เพื่อให้เกิดความเป็นอิสระทางด้านการบริหารจัดการ ประโยชน์ต่ออย่างแท้จริง

- การมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ให้บริการ (Local Participation) ซึ่งหมายถึงการมีส่วนร่วมในความเป็นเจ้าของของสถานีดด้วย
- ระบบการตัดสินใจโดยหลักประชาธิปไตย (Democratic Decision making)

๔.๔.๒ พื้นที่บริการ สถานีวิทยุชุมชนส่วนใหญ่มีรูปแบบการบริหารจัดการเช่นเดียวกับสถานีวิทยุกระจายเสียงอื่นๆ เพียงแต่มีขนาดองค์กรที่เล็กกว่า เพราะมีพื้นที่การออกอากาศเฉพาะในท้องถิ่น ซึ่งคำว่าท้องถิ่น หมายถึง “ความใกล้เคียงกันของพื้นที่อยู่อาศัย (รัฐ / เมือง / เขต) วัฒนธรรม (เชื้อชาติ / ภาษา / ศาสนา) และความสนใจ (รสนิยม/ ความต้องการ)

๔.๔.๓ บุคลากร และงบประมาณ วิทยุชุมชนดำเนินการโดยไม่หวังผลกำไรทางธุรกิจ จึงใช้หลักอาสาสมัครในการดำเนินงาน เพื่อลดค่าใช้จ่าย ส่วนงบประมาณนั้น อาจะมาจากแหล่งต่างๆ ดังนี้

- ค่าเช่าเวลาของผู้ผลิตรายการ ซึ่งเป็นการเช่าเวลาที่มีราคาถูก เพื่อให้กลุ่มต่างๆ สามารถเข้าร่วมผลิตรายการกับทางสถานี
- ค่าตอบแทนจากประชาสัมพันธ์หน่วยงานภายนอก ซึ่งจะต้องกำหนดกฎเกณฑ์ตามกรอบของกฎหมาย
- รายได้จากการรับมอบอุดหนุน อาจมาจากบุคคล กลุ่มบุคคล หรือองค์กรที่มี ความประสงค์จะมอบเงินหรือทรัพย์สินแก่สถานี

สรุปแล้ววิทยุชุมชนมีแนวคิดหลักที่สำคัญอย่างยิ่งคือ ประชาชนเป็นศูนย์กลางของความคิดและเริ่มต้น มิใช่การคิดหรือการเริ่มต้นมาจากหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนผู้หนึ่งผู้ใดเท่านั้น

๔.๕ วิทยุชุมชนในประเทศไทย

การอนุญาต แก้วเทพ กล่าวไว้ในคู่มือวิทยุชุมชน (FNS) ว่าในอดีตรูปแบบวิทยุชุมชนตามแนวคิดดังกล่าวข้างต้นยังไม่ปรากฏอย่างสมบูรณ์ แต่จะมีสถานีวิทยุกระจายเสียงที่ตั้งอยู่ในจังหวัดต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาค ทั้งสังกัดกรมประชาสัมพันธ์ กองทัพบก กองทัพอากาศ ทหารเรือ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ อ.ส.ม.ท. ฯลฯ แต่ทุกสถานียังเป็นของหน่วยงานราชการอยู่ ถึงแม้สถานีวิทยุเหล่านั้นจะพยายามให้บริการข่าวสารหรือจัดรายการเพื่อประชาชนในท้องถิ่น รวมทั้งการจัดสรรเวลารายการแก่ภาคประชาชนเพื่อผลิตรายการในท้องถิ่นก็ตามก็ยังไม่เป็นสถานีวิทยุชุมชนตามหลักการสากล ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเนื่องจากเนื้อหาสาระทั้งหมดและความเป็นเจ้าของยังไม่ได้เกิดจาก ความบริหารจัดการของประชาชนโดยตรงในช่วงต่อมาก็ได้เกิดสถานีวิทยุกระจายเสียงในพื้นที่กรุงเทพมหานครที่ดำเนินรายการในรูปแบบให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินรายการ คือ สถานีวิทยุ จ.ส. ๑๐๐ เป็นของกองทัพกร่วมกับบริษัทแปซิฟิกคอปอเรชั่น จำกัด ออกอากาศราย

การจรรยา และสถานีวิทยุ สวพ. ๙๑ ของกรมตำรวจซึ่งออกอากาศรายการ ข่าวจรรยา เช่นกัน โดยรายการทั้งสองสถานีนี้ประชาชนผู้ใช้รถใช้ถนนจะร่วมเป็นผู้รายงานสถานการณ์จรรยาให้ผู้ฟังได้รับทราบ ซึ่งก็เท่ากับประชาชนได้เข้าไป ร่วมคิด ร่วมจัดรายการ ร่วมเป็นเจ้าของภาพสมาชิกของสถานี ด้วยแต่ก็เป็นเพียงประชาชนบางส่วนเท่านั้น และก็ยังไม่ได้ถือเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพราะผู้ดำเนินรายการเข้ามาเพื่อออกอากาศ นอกจากนี้ นำนักข่าว INN ได้จัดทำรายการ “ร่วมด้วยช่วยกัน” ทางสถานี อ.ส.ม.ท. โดยให้ผู้ฟังโทรศัพท์แจ้งข่าวสารต่างๆ ผ่านทางรายการตลอดเวลา

ในปี ๒๕๓๔ ได้มีการทดลองจัดทำรายการวิทยุชุมชนที่สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดจันทบุรี โดยนางสุนันท์ แผลงประสพโชค นิสิตปริญญาโทสาขานิเทศศาสตร์ พัฒนาการคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต ในขณะนั้น โดยการทดลองครั้งนั้นได้ยึดกรอบแนวคิดของวิทยุชุมชนตามหลักของ Democratic Media และ Participatory Communication คือการให้ประชาชนเข้าถึงสื่อได้ง่าย ช่วยคิด ช่วยกันวางแผน ช่วยกันกำหนดเนื้อหา ร่วมกันผลิตรายการ และเป็นเจ้าของมีอำนาจการตัดสินใจในการบริหารรายการด้วยตนเอง โดยมีเจ้าหน้าที่ของสถานี ฯ เป็นที่ปรึกษาและให้คำแนะนำด้านการจัดรายการ ดำเนินการเริ่มจากการเลือกกรรมการ ตัวแทนของประชาชนในเขตพื้นที่การบริการกำลังเครื่องส่ง ฯ ๑ กิโลวัตต์ ซึ่งผู้แทนของประชาชนที่เข้าร่วมเป็นกรรมการก็จะมีทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และอาสาสมัครผู้สนใจ โดยกรรมการมีการประชุมเมื่อจะต้องตัดสินใจหรือดำเนินการใดๆ เกี่ยวกับการจัดรายการ ตั้งแต่การกำหนดเวลาออกอากาศโดยการประชุม ซึ่งเนื้อหาของรายการส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการประกอบอาชีพของประชาชนในพื้นที่ อาทิการทำสวนผลไม้ การทำนา กุ้ง รวมทั้งปัญหาชุมชน ซึ่งวิธีการดำเนินรายการ คือนำเรื่องใกล้ตัวของประชาชน ผู้ฟังมาเสนอโดยเชิญผู้รู้มาให้ข้อมูลในแต่ละเรื่อง และให้ประชาชนร่วมแสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นแนวทางการแก้ปัญหา หากเรื่องใดไม่สามารถหาทางออกได้ก็ประสานหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องมาให้ข้อเสนอแนะช่วยเหลือ

ผลการทดลองจัดรายการวิทยุชุมชนครั้งนั้น ได้รับผลดีเป็นที่สนใจจากประชาชนในท้องถิ่น บางหมู่บ้านได้ถ่ายทอดสัญญาณรายการออกหอกกระจายข่าวประจำหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านได้รับฟัง (หอกกระจายข่าวฯ ก็น่าจะเป็นหลักการเดียวกับวิทยุชุมชน แตกต่างเพียงอุปกรณ์กระจายเสียง) ซึ่งทำให้ สรุปได้ว่าการจัดทำรายการเพียงบางส่วนของสถานี ฯ เพื่อให้เป็นไปตามแนวคิดวิทยุชุมชนก็สามารถทำได้ แต่ยังไม่ถือว่าเป็นวิทยุชุมชนอย่างสมบูรณ์ เพราะประชาชนไม่ได้เป็นเจ้าของความถี่ และสถานี ตามหลักการและแนวคิดวิทยุชุมชนอย่างแท้จริง สถานียังเป็นของรัฐไม่ใช่ของรัฐของชุมชน ข้อเสนอจากการทดลอง เป็น “การใช้สื่อวิทยุกระจายเสียงเพื่อชุมชน” (ไม่ใช่วิทยุชุมชนตามหลักการและแนวคิดที่กล่าวข้างต้น) ในประเทศไทยได้มีมานานแล้ว แต่อยู่ลักษณะของข้อมูลและการกำหนดเนื้อหาให้ฟังอย่างเดียว และในปัจจุบันการดำเนินการวิทยุชุมชนก็ยังมีส่วนที่ไม่ได้

เป็นไปตามหลักการและแนวคิด ถึงแม้ว่าประชาชนสามารถมีสถานะเป็นของตนเองที่ตั้งอยู่ในชุมชน แต่การได้มีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นประเด็น ที่น่าศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วม

อรรณพ ปิณฑิโรวาท การดำเนินรายการวิทยุชุมชนในสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดอุบลราชธานี ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมโดยการเข้าเป็นคณะกรรมการบริหารวิทยุชุมชน และคณะกรรมการผลิตรายการวิทยุชุมชน โดยเชิญกลุ่มตัวแทนภาคประชาชนเข้าร่วมเป็นกรรมการ ซึ่งมีผู้อำนวยการสถานี ฯ และหัวหน้าฝ่ายรายการเป็นคณะกรรมการผลิตรายการฯ เป็นอาสาสมัครไม่มีผลตอบแทนใดๆ แต่ในระยะเริ่มแรกจะค่อยๆ ขยายออกไป โดยสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัดอุบลราชธานี จัดสรรเวลาให้กับรายการวิทยุชุมชน ส่วนประชาชนในฐานะผู้ฟังยังไม่รู้จักคำว่า “ฟังอย่างเดียว” มีการตอบโต้ทางโทรศัพท์และจดหมายน้อยมาก แต่ประชาชนที่มีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร เป็นกลุ่มที่มีจำนวนมาก

๔.๖ กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับวิทยุชุมชนในประเทศไทย

กาญจนา แก้วเทพ กล่าวในคู่มือวิทยุชุมชน (FNS) ว่าเนื่องจากวิทยุชุมชนเป็นการดำเนินงาน ที่เกี่ยวกับกิจการสาธารณะ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเป็นการดำเนินการภายใต้กฎหมายสำหรับวิทยุชุมชนในปัจจุบันนั้น เป็นแนวคิดที่เกิดจากการปฏิรูปทางการเมืองของไทยที่มีจุดเริ่มตั้งแต่เหตุการณ์ เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ จนกระทั่งถึงการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ ในกฎหมายฉบับนี้มีมาตราที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิทยุชุมชนอยู่ ๓ มาตราคือ มาตรา ๓๙, ๔๐ และ ๔๑ และมีอีกหลายมาตราที่เกี่ยวข้องโดยทางอ้อมเช่น มาตรา ๓๗ , มาตรา ๕๘ , ๕๙, ๖๐

(ก) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับวิทยุชุมชนโดยตรง ได้แก่มาตราที่เกี่ยวกับการจัดสรรคลื่นความถี่คือ

มาตรา ๔๗ มีข้อความสำคัญ ๓ ข้อคือ ^{๔๓}

(๑) คลื่นความถี่ที่ใช้ในการส่งเสริมวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และวิทยุโทรคมนาคม เป็นทรัพยากรสื่อสารของชาติ เพื่อประโยชน์สาธารณะ

(๒) ให้มีองค์กรของรัฐที่เป็นอิสระทำหน้าที่จัดสรรคลื่นความถี่ตามวรรคหนึ่งและกำกับดูแลการประกอบกิจการวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคม ทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ

(๓) การดำเนินการตามวรรคสองต้องคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุดของประชาชนระดับชาติ และระดับท้องถิ่นทั้งในด้านการศึกษา วัฒนธรรม ความมั่นคงของรัฐ และประโยชน์สาธารณะอื่น รวมทั้งการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม

^{๔๓} ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๖๐ ตรงกับมาตรา ๔๗ .

จากข้อความในทั้ง ๓ วรรคนี้ จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงแนวคิดมาจากเดิม คือ เรื่องการเป็นเจ้าของคลื่นความถี่ ซึ่งแต่เดิม “รัฐหรือรัฐบาล” เคยเป็นเจ้าของในมาตรา ๕๐ นี้ ได้ระบุอย่างชัดเจนว่า คลื่นความถี่นั้นเป็น “ของชาติ” ซึ่งหมายความว่า เป็นของประชาชนทุกคนนั่นเอง และยังกำหนดเป้าหมายของการใช้คลื่นความถี่เอาไว้ว่าชัดเจนว่า ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุดของประชาชนในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ซึ่งเราก็จะเห็นว่า ทั้งหมดนี้ก็คือเงื่อนไขเบื้องต้นของการถือกำเนิดของวิทยุท้องถิ่นเอง

มาตรา ๕๕ ซึ่งเป็นกฎหมายที่รับรองเสรีภาพในการสื่อสาร มีข้อความสำคัญ ๕ วรรค คือ

(๑) บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียน การพิมพ์การโฆษณา และการสื่อสารความหมายวิธีอื่น (ในมาตรานี้หมายความว่า ประชาชนมีสิทธิที่จะเป็นผู้รับสารและผู้ส่งสาร)

(๒) การจำกัดเสรีภาพตามวรรคหนึ่งจะกระทำไม่ได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อรักษาความมั่นคงแห่งรัฐ เพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพเกียรติยศชื่อเสียง สิทธิในครอบครัวหรือความเป็นอยู่ส่วนตัวของบุคคล เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือเพื่อป้องกัน หรือระงับความเสื่อมทางจิตใจหรือสุขภาพของประชาชน

(๓) การสั่งปิดโรงพิมพ์ สถานีวิทยุวิทยุโทรทัศน์ เพื่อลิดรอนเสรีภาพตามมาตรานี้จะกระทำไม่ได้

(๔) การให้นำข่าวหรือรายงานไปให้เจ้าหน้าที่ตำรวจก่อนจะไปโฆษณาในหนังสือพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง หรือวิทยุโทรทัศน์ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะกระทำในระหว่างเวลาที่ประเทศอยู่ในภาวะสงครามหรือการรบ แต่ทั้งนี้จะต้องกระทำโดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายซึ่งได้ตราขึ้นตามความในวรรคสอง

(๕) เจ้าของกิจการหนังสือพิมพ์หรือสื่อมวลชนอื่นต้องเป็นบุคคลสัญชาติไทยทั้งนี้ตามกฎหมายบัญญัติ

(๖) การให้เงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่นอุดหนุนหนังสือพิมพ์หรือสื่อมวลชนอื่นของเอกชนรัฐจะกระทำมิได้

มาตรา ๕๖ เป็นกฎหมายที่รับรองเสรีภาพของพนักงาน ลูกจ้างในกิจการสื่อมวลชนของรัฐและเอกชน อันมีข้อความสำคัญดังนี้

(๑) พนักงานหรือลูกจ้างของเอกชนที่ประกอบกิจการหนังสือพิมพ์วิทยุกระจายเสียงหรือวิทยุโทรทัศน์ ย่อมมีเสรีภาพในการเสนอข่าวและแสดง ความคิดเห็นภายใต้ข้อจำกัดตามรัฐธรรมนูญโดยไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือเจ้าของกิจการนั้น แต่ต้องไม่ผิดจรรยาบรรณแห่งการประกอบอาชีพ

(๒) ข้าราชการ พนักงาน หรือลูกจ้างของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ หรือรัฐวิสาหกิจในกิจการวิทยุกระจายเสียงวิทยุโทรทัศน์ย่อมมีเสรีภาพเช่นเดียวกับพนักงานหรือลูกจ้างของเอกชนตามวรรคหนึ่ง

(ข) กฎหมายที่เกี่ยวข้องวิทยุชุมชนโดยทางอ้อม

นอกเหนือจากกฎหมายทั้ง ๓ มาตราที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรคลื่น เสรีภาพในการสื่อสารของประชาชนและเสรีภาพของผู้ที่ทำงานด้านสื่อสารแล้ว ยังมีกฎหมายฉบับอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิเสรีภาพในการสื่อสารซึ่งเป็นพื้นฐานรองรับการทำงานวิทยุชุมชน อันได้แก่

มาตรา ๕๗ ได้รองรับให้บุคคลที่มีเสรีภาพในการสื่อสารถึงกันได้โดยทางที่ชอบด้วยกฎหมายในทางปฏิบัติ หมายความว่า ประชาชนมีสิทธิที่จะส่งข่าวสารเพื่อเผยแพร่ให้คนอื่น ๆ ทั้งในและนอกชุมชนได้โดยรู้โดยผ่านวิทยุชุมชนหรือสื่อมวลชนอื่นๆ

มาตรา ๕๘ ได้รับรองสิทธิของบุคคลในการรับทราบข้อมูล หรือข่าวสารสาธารณะของหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น มาตรานี้ช่วยให้ประชาชนสามารถแสวงหาให้ประชาชนสามารถแสวงหาข่าวสารสาธารณะที่เป็นของหน่วยราชการ เช่น งบประมาณ พัฒนาตำบล แผนการสร้างสาธารณูปโภคของชุมชนได้

มาตรา ๕๙ ได้รับรองสิทธิของบุคคลที่จะได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยราชการ ฯลฯ ก่อนการอนุญาตหรือดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สุขอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้ส่วนเสียสำคัญอื่นๆ และสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในสังคม กฎหมายข้อนี้ ทำให้ประชาชน มีสิทธิที่จะขอให้หน่วยราชการหรือธุรกิจเอกชนต้องเปิดเผยข้อมูลแก่ชุมชนที่เราจะรู้จักกันในนามของ “การทำประชาพิจารณ์” ในกรณีที่จะมีการก่อสร้างท่อก๊าซ โรงงานพลังไฟฟ้า นิวเคลียร์ และอื่นๆ

มาตรา ๖๐ ซึ่งได้รับรองสิทธิของบุคคลในการมีส่วนร่วมในกระบวนการพิจารณาเจ้าหน้าที่ของรัฐในการปฏิบัติราชการการปกครองที่กระทบต่อสิทธิและเสรีภาพ

สุภาภรณ์ ศรีดี พระราชบัญญัติการประกอบกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์ พ.ศ. ๒๕๕๑ ในส่วนของประเภทของกิจการที่เกิดขึ้นตามพระราชบัญญัตินี้ ใบอนุญาตแบ่งเป็น ๓ ประเภท ดังนี้^{๔๔}

^{๔๔} สุภาภรณ์ ศรีดี , พระราชบัญญัติการประกอบกิจการกระจายเสียงและกิจการโทรทัศน์ พ.ศ. ๒๕๕๑, กรุงเทพมหานคร จริยสนิเทศการพิมพ์, ๒๕๕๑.

(๑) ใบอนุญาตประกอบกิจการบริการสาธารณะ ได้แก่ ใบอนุญาตที่ออกให้สำหรับการประกอบกิจการที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบริหารสาธารณะ แบ่งเป็น ๓ ประเภท

(ก) ใบอนุญาตประกอบกิจการบริการสาธารณะ ได้แก่ ใบอนุญาตที่ออกให้สำหรับการประกอบกิจการกระจายเสียงหรือกิจการโทรทัศน์ที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการส่งเสริมความรู้ การศึกษา ศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม การเกษตร และการส่งเสริมอาชีพอื่นๆ สุขภาพ อนามัย กีฬา หรือการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชน

(ข) ใบอนุญาตประกอบกิจกรรมบริการสาธารณะประเภทที่ ๒ ออกให้สำหรับกิจกรรมกระจายเสียงหรือกิจการโทรทัศน์ที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อความมั่นคงของรัฐหรือความปลอดภัยสาธารณะ

(ค) ใบอนุญาตประกอบกิจการบริการสาธารณะประเภทที่ ๓ ออกให้สำหรับกิจการกระจายเสียงหรือกิจการโทรทัศน์ที่มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการกระจายข้อมูลข่าวสารเพื่อส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างรัฐบาลกับประชาชนและรัฐสภากับประชาชน การกระจายข้อมูลข่าวสารเพื่อส่งเสริมสนับสนุนในการเผยแผ่และการให้การศึกษาแก่ประชาชนเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข บริการข้อมูลข่าวสารอันเป็นประโยชน์สาธารณะแก่คนพิการ คนด้อยโอกาส หรือกลุ่มความสนใจที่มีกิจกรรมเพื่อประโยชน์หรือบริการข้อมูลข่าวสารอันเป็นประโยชน์สาธารณะอื่น

(๒) ใบอนุญาตประกอบกิจการทางธุรกิจ ได้แก่ ใบอนุญาตสำหรับการประกอบกิจการตามที่มีวัตถุประสงค์

(๓) ใบอนุญาตประกอบกิจการทางธุรกิจ ได้ ใบอนุญาตสำหรับการประกอบกิจการตามวัตถุประสงค์ของผู้ประกอบกิจการเพื่อแสวงหากำไรในทางธุรกิจ ทั้งนี้ตามหลักเกณฑ์ที่คณะกรรมการประกาศกำหนด อย่างน้อยแบ่งเป็น สามประเภท

(ก) ใบอนุญาตประกอบกิจการทางธุรกิจระดับชาติ ออกให้สำหรับกิจการกระจายเสียง หรือกิจการโทรทัศน์ที่มีพื้นที่ให้บริการครอบคลุมทุกภาคของประเทศ

(ข) ใบอนุญาตประกอบกิจการทางธุรกิจระดับภูมิภาค ออกให้สำหรับกิจการกระจายเสียง หรือกิจการโทรทัศน์ที่มีพื้นที่การให้บริการครอบคลุมทุกภาคของประเทศ

(ค) ใบอนุญาตประกอบกิจการทางธุรกิจระดับท้องถิ่น ออกให้สำหรับกิจการกระจายเสียง หรือกิจการโทรทัศน์ที่มีพื้นที่การให้บริการในจังหวัด

๔.๗ การแสดงบทบาทของวิทยุชุมชนตามทิศทางการไหลของข่าวสาร แบ่งได้ เป็น ๒ ทิศทาง คือ

กาญจนา แก้วเทพ^{๔๕} ได้กล่าวไว้ในคู่มือวิทยุชุมชน (FNS) จากผลการวิจัยวิทยุชุมชนที่เป็นโครงการนำร่องของกรมประชาสัมพันธ์ในเขตจังหวัดนครราชสีมาและบุรีรัมย์โดย

วีรพงษ์ พลนิกรกิจ และคณะ ซึ่งได้วิเคราะห์หัวเนื้อหารายการ และได้พบว่าวิทยุชุมชนที่มีสถานภาพเพียงแต่ระดับรายการ (ระดับที่ ๓) เท่านั้น ก็ยังสามารถแสดงบทบาทหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างมากมาย โดยสามารถเล่นทั้งบทบาทเดิมๆ ที่วิทยุทั่วไปเคยแสดง และการเพิ่มเติมบทบาทใหม่ๆ ที่วิทยุทั่วไปไม่สามารถจะแสดงได้

๔.๗.๑ การแสดงบทบาทของวิทยุชุมชนตามทิศทางการไหลของข่าวสาร แบ่งได้เป็น ๒ ทิศทางคือ

๑) การไหลของข่าวสารในแนวดิ่ง

(๑) การไหลของสารจากบนล่าง (Top - down Flow) มักเป็นบทบาทเดิมที่วิทยุสาธารณะ/วิทยุส่วนกลาง/วิทยุแห่งชาติแสดงอยู่คือ

- บทบาทเป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารของหน่วยงานราชการไม่ว่าจะเป็นส่วนกลางหรือหน่วยงานท้องถิ่นสู่ประชาชน

- บทบาทในการแจ้งข้อมูลข่าวสารทั่วไป เช่น ข่าวเศรษฐกิจ ข่าวการเมือง ข่าวสังคม

- บทบาทในการให้การศึกษา/ให้ความรู้จากหน่วยงานสถาบันการศึกษา

- บทบาทในการเป็นเครื่องมือทางการเมืองระดับชาติ เช่น การให้ความรู้เรื่องการเลือกตั้ง

- บทบาทในการธำรงรักษาวัฒนธรรมหลักของสังคม เช่น ความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

(๒) การไหลของข่าวสารจากล่างขึ้นบน (bottom - flow) เป็นทิศทางการไหลที่ตรงกันข้ามกับบทบาทเดิมที่วิทยุเคยแสดงอยู่ เช่น

- บทบาทในการเป็นช่องทางร้องเรียนและการสอบถามข้อมูล เช่น ที่เราอาจคุ้นเคยในรายการ “ร้องทุกข์ชาวบ้าน” ของสถานีโทรทัศน์

- บทบาทในการเป็นช่องทางติดตามตรวจสอบปัญหาของประชาชน ในขณะที่บทบาทแรกที่กำลังกล่าวถึงนั้นเป็นเพียงครึ่งทางเท่านั้น ซึ่งหากมีปรากฏการณ์ว่า “ร้องเรียนแล้ว แต่ก็เงียบหายไป หรือไม่เห็นมีอะไรเกิดขึ้น” การร้องเรียนที่เป็นหมั่นยอมนำให้ประชาชนเบื่อหน่ายต่อการส่งข่าวสารจากล่างขึ้นบน เพื่อให้แก้ปัญหาที่มีลักษณะครบวงจร วิทยุชุมชนจะต้องแสดงบทบาทในการติดตาม ตรวจสอบการแก้ปัญหาไปจนสุดเส้นทาง

๒) การไหลของข่าวสารในแนวนอน

^{๔๕} กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, **มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่**, กรุงเทพมหานคร สำนักงานกองทุนสนับสนุน, ๒๕๔๓.

การเล่นบทบาทเป็นช่องทางให้มีการติดต่อสื่อสารในแนวนอน ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ด้วยกันเองนั้น ถือได้ว่าเป็นมิติใหม่ของวิถุชุมชนทีเดียว การแสดงบทบาทในเชิงแนวนอนมีการกระทำได้หลายรูปแบบ เช่น

- การเป็นสื่อกลางระหว่างประชาชนกับประชาชนกันเอง เช่น เป็นจุดนัดพบระหว่างชาวบ้านที่เป็นวิทยากรกับเป็นผู้ฟังที่สนใจ

- บทบาทในการเป็นเวทีแสดงความคิดเห็น ทั้งความคิดเห็นต่อเรื่องราวทั่วไป (เช่น เพศที่สาม รักในวัยเรียน ฯลฯ) และความคิดเห็นต่อปัญหาของชุมชน รวมทั้งเป็นพื้นที่รวบรวมข้อเสนอแนะต่อการแก้ปัญหาอื่น เป็นไปตามหลักการที่ว่า “หลายหัวดีกว่าหัวเดียว”

- เป็นจุดประสานความช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างชุมชน ในประเพณีดั้งเดิมของไทยมีคำว่า “พริกอยู่บ้านเหนือ” เกลืออยู่บ้านใต้ หัวตะไคร้ หัวตะไคร้อยู่บ้านเพื่อน “ หมายความว่าความถึงการช่วยเหลือเอื้ออาทรระหว่างชุมชนเมื่อเกิดเหตุพหุภัยกับชุมชนใกล้เคียง ซึ่งในปัจจุบันนี้วิถุชุมชนจะสามารถแสดงบทบาทเป็นตัวต่อสายความช่วยเหลือให้ได้ถึงกันได้

๔.๗.๒ การแสดงบทบาทของวิถุชุมชนในการพัฒนาชุมชน

ในกระแสการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ในปัจจุบันนี้ “วิถุชุมชนสามารถจะเป็นพลังสำคัญพลังหนึ่งในการเข้าร่วมกับการพัฒนาชุมชนในมิติต่างๆ ดังนี้ ”

- ๑) บทบาทในการเสริมพลังทางเศรษฐกิจ เช่น การเผยแพร่สินค้าของชุมชน การแนะนำอาชีพ ฯลฯ

- ๒) บทบาทในการติดตาม/จับตาม/วิพากษ์วิจารณ์การเมืองระดับท้องถิ่นเพื่อตรวจสอบแนวทาง/นโยบาย/การปฏิบัติงานของการเมืองไทยในชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน ฯลฯ

- ๓) บทบาทในการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การแสดงโคราช ลิเก ประเพณีแข่งเรือ ฯลฯ

- ๔) บทบาทในการขัดเกลาทางสังคม เช่น การส่งเสริมค่านิยมเรื่องความขยันแข็ง รักถิ่นกำเนิด รักษาสิ่งแวดล้อม

- ๕) บทบาทในการร่วมมือ (Mobilization) เช่น ในช่วงเวลาที่ต้องการร่วมมือร่วมใจกิจกรรมต่างๆ เช่น การส่งเสริมค่านิยมเรื่องความขยันขันแข็ง รักถิ่นกำเนิด รักษาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

- ๖) บทบาทในการเตือนภัย วิถุชุมชนสามารถทำหน้าที่เป็นยามป้องกันชุมชนให้รู้ตัวล่วงหน้าจากภัยอันตรายต่างๆ การที่วิถุชุมชนจะแสดงบทบาทนี้ได้ ก็ต้องหมายความว่า แม้ว่าเนื้อหาของวิถุชุมชนจะเป็นเรื่องราวในชุมชน แต่ผู้รับผิดชอบวิถุชุมชนก็ต้องเปิดตัวเปิดรับข่าวสารจากโลกภายนอกเพื่อจะได้เป็น “แถวหน้าของการรับรู้ข่าวสาร” และนำมาบอกต่อให้แก่ชุมชน เช่น ภัยจากน้ำท่วม ไฟป่า โรคระบาด ฯลฯ

๓) บทบาทในการประสานความสามัคคี (integration) หรือเป็นสื่อกลางในการจัดการกับความขัดแย้ง แน่นอนว่า ในทุกชุมชนย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงความขัดแย้งทั้งที่มาจากภายในชุมชนเอง หรือความขัดแย้งที่เกิดมาจากภายนอกในท่ามกลางความขัดแย้งดังกล่าว วิถีชุมชนอาจจะเล่นบทเป็น “พื้นที่เจรจา “ ให้ทุกฝ่ายได้เข้ามาเจรจาตกลงต่อรองกัน

๔) บทบาทในการสร้างบุคลิกภาพแบบใหม่ให้แก่คนในชุมชน เมื่อวิถีชุมชนได้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ได้เข้ามามีปากเสียงในพื้นที่สาธารณะก็เท่ากับว่าวิถีชุมชนได้เป็นเวทีสำหรับฝึกซ้อมให้ประชาชนได้เข้ามาเจรจาตกลงต่อรองกัน

สำหรับบทบาทที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะสามารถใช้เป็นกรอบเพื่อประเมินความก้าวหน้าของวิถีชุมชน กล่าวคือ ยิ่งนับวันสัดส่วนของการแสดงบทบาทเพื่อเชื่อมต่อการสื่อสารในแนวนอนควรจะมากขึ้น ในขณะที่สัดส่วนของการสื่อสารจากบนลงล่างควรจะลดลงจึงจะหมายความว่า วิถีชุมชนได้ทำหน้าที่เข้าใกล้กับโฉมหน้าที่แท้จริงของวิถีชุมชนมากยิ่งขึ้น

๔.๘ ประโยชน์ของวิถีชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ^{๔๖} ได้กล่าวไว้ในคู่มือวิถีชุมชน (FNS) ว่าจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่ได้โอกาสสัมผัสกับวิถีชุมชนจากงานวิจัยเรื่องวิถีชุมชนหลายต่อหลายชิ้น พอจะประมวลประโยชน์ของวิถีชุมชนจากทัศนะของชาวบ้านได้ดังนี้ เช่น

๑) วิถีชุมชนให้โอกาสประชาชนได้มีสิทธิแสดงความคิดเห็นผ่านที่สาธารณะพูดในสิ่งที่อยากพูด

๒) ช่วยให้ประชาชนได้รับทราบข่าวที่ต้องการทราบ

๓) ช่วยให้ประชาชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนกับรัฐบาล (จากแต่เดิมที่รับฟังรัฐบาลอยู่ฝ่ายเดียว)

๔) ชาวบ้านสามารถใช้วิถีชุมชนติดตามและตรวจสอบการทำงานสาธารณะได้

๕) ชาวบ้านสามารถใช้วิถีชุมชนเป็นช่องทางในการยกระดับคุณภาพชีวิตได้ในทุกๆด้าน ด้านไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากิน สุขภาพอนามัย วัฒนธรรมศีลธรรม การปกครอง สิ่งแวดล้อม ฯลฯ

๖) เนื่องจากวิถีชุมชนได้นำเรื่องราวที่เป็นความภาคภูมิใจ เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านไปเล่าสู่กันฟัง ทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าของตัวเอง และมีความมั่นใจในตนเอง

๗) วิถีชุมชนเป็นช่องทางให้ชาวบ้านได้แสดงความต้องการให้โลกภายนอกได้รับรู้เป็นเบื้องต้น

^{๔๖} อ้างแล้ว ๒๕๕๓.

จุมพล รอดคำดี^{๔๗} แนวคิดเรื่อง วิทย์ชุมชน เกิดจากปรัชญาสื่อมวลชนตามแนวคิดประชาธิปไตย (Democratic Media) ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้สื่อนี้เป็นหนทางก้าวเข้าไปร่วมแสดงความคิดเห็นกับเรื่องราวสาธารณะ (ของประชาชน) อันเป็นหลักประกันว่าจะสร้างประโยชน์แก่ชุมชนนั้น (เพื่อประชาชน) สอดคล้องกับแนวคิดของกาญจนา แก้วเทพ ที่ว่า วิทย์ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของสื่อสาธารณะ โดยมุ่งเน้นการทำหน้าที่เป็นสื่อสาธารณะในระดับท้องถิ่นเป็นหลัก ลักษณะสำคัญของวิทย์ชุมชนจึงเป็นวิทย์โดยประชาชน ของประชาชน และเพื่อประชาชน ซึ่งหมายความว่า เป็นวิทย์ที่ดำเนินงานโดยชุมชนชุมชนเป็นเจ้าของ และมีเนื้อหารายการที่ทำเพื่อประโยชน์ของชุมชน ตามแนวคิดประชาธิปไตย ที่ว่า “ เป็นของชุมชน เพื่อชุมชน ”

บทความของกาญจนา แก้วเทพ เรื่อง “ งานวิทย์ชุมชนเป็นเรื่องของกระบวนการที่ค่อยๆ คลี่คลายและกลายเป็นที่ละเล็กละน้อย ” ได้ให้ความหมายของ “ วิทย์ชุมชน ” ว่าเป็นความพยายามปรับวิธีการสื่อสารระหว่างภาครัฐกับประชาชนเป็นแบบจากล่างขึ้นบน (Bottom-up) คือการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น มากกว่าจะมุ่งสื่อสารจากบนลงล่าง (Top-down) ซึ่งเน้นการส่งกันเหมือนในอดีต โดยหลักการแล้ววิทย์ชุมชนจะต้องเป็นไปตามแนวคิดและความพร้อมของแต่ละชุมชนที่สามารถจะกระทำได้ไม่ใช้ดำเนินการเพื่อประโยชน์ของกลุ่มทุน

ฐิตินันท์ พงษ์สุทธิรักษ์และวีระยุทธ กาญจนชูมิตร แนวคิดวิทย์ชุมชนมีส่วนร่วมเข้ามาเติมช่องว่างระหว่างสื่อของรัฐและสื่อเชิงพาณิชย์โดยมีเป้าหมายมุ่งทำประโยชน์เพื่อส่วนรวมเอาไว้ลดขอบเขตของกลุ่มเป้าหมายหรือครอบคลุมพื้นที่ให้แคบลงโดยการจัดสรรคลื่นความถี่ให้กับภาคประชาชนไม่น้อยกว่าร้อยละยี่สิบทั้งนี้สามารถพิจารณาความแตกต่างของวิทย์ชุมชนกับวิทย์ของภาครัฐและวิทย์เชิงพาณิชย์ได้

คอลิน เฟรเซอร์และโซเนีย เรสเตอร์โฟ เอสตราตา, ได้วางไว้ดังนี้คือ
 ให้อำนาจประชาชนเข้าถึงได้โดยง่าย (accessibility) ไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงในแง่ผู้ฟังผู้ร่วมผลิตรายการ
 ผู้ให้ข้อเสนอแนะ ผู้บริหารจัดการฯลฯ
 ต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ (participation)
 ต้องเป็นวิทย์ที่ประชาชนมีการบริหารจัดการด้วยตนเอง (self - management) คือแนวคิดเรื่องการบริหารจัดการโดย ชุมชน

จึงนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสื่อสาธารณะ โดยมุ่งเน้นการทำหน้าที่เป็นสื่อสาธารณะในระดับท้องถิ่นเป็นหลักจุดกำเนิดของวิทย์ชุมชนเริ่มจาก เครือข่าย หรือแกนนำ เพื่อการพัฒนาที่สมบูรณ์ไปสู่ชุมชน กระบวนการของวิทย์ชุมชนจึงมี ๓ รูปแบบที่ใช้แนวทางพัฒนาสื่อวิทย์ชุมชนที่ต้องเกิดการเรียนรู้

^{๔๗} จุมพล รอดคำดี , วิทย์กระจายเสียงแห่งชุมชน Community Radio ของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน , วารสารนิเทศศาสตร์ ๑๗ , ๒ (เมษายน - , มิถุนายน ๒๑ - ๒๗ พ. ศ ๒๕๔๒) .

ไปพร้อมกับชุมชนจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทย์ชุมชนที่ออกอากาศอยู่ในขณะนี้เกือบทั้งหมดจะใช้รูปแบบที่เห็นการที่ชุมชนจะมีวิทยุได้หรือไม่จึงขึ้นอยู่กับแกนนำเป็นสำคัญแกนนำจึงจำเป็นที่จะต้องทำงานอย่างหนัก ตั้งแต่การรวมตัว เผยแพร่ความรู้และแนวคิดเรื่องวิทย์ชุมชนให้กับผู้เกี่ยวข้องในชุมชน

รูปแบบลักษณะนี้จะเริ่มต้นจากความต้องการของชุมชนเองซึ่งปัจจุบันมีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ในกระบวนการเรียนรู้ได้มีการอธิบายแนวคิดหลักการวิทย์ชุมชนการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมด้วยฐานคนและทรัพยากรของชุมชนและการฝึกปฏิบัติในการจัดและการผลิตรายการโดยใช้เครื่องมือต่างๆ เน้นการสร้างความสำเร็จในหลักการพุดทางวิทย์และการพัฒนาทักษะในการนำเสนอรายการในลักษณะต่างๆ

สุรินทร์ แปลงประสพโชค ที่กล่าวว่าหลักการวิทย์ชุมชนเป็นการใช้สื่อวิทยุกระจายเสียงโดยประชาชน ของประชาชน เพื่อประชาชน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับมติของรัฐมนตรีที่ได้มีมติให้ความเห็นชอบให้กรมประชาสัมพันธ์ในฐานะหน่วยงานที่รับผิดชอบกำกับดูแลและดำเนินการวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ตามกฎหมาย ดำเนินการคัดเลือกสถานีวิทยุกระจายเสียง จัดทำโครงการวิทยุกระจายเสียงชุมชนหรือวิทย์ชุมชนขึ้น โดยภาครัฐได้มีการจัดสรรเวลาออกอากาศให้แก่ภาคประชาชน เปิดพื้นที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยกรมประชาสัมพันธ์มีหน้าที่เป็นที่เสียง และการดำเนินงาน พบว่า มีปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงาน คือ ทุนสนับสนุนมีน้อย ทำให้การจัดหาอุปกรณ์ต่างๆ ที่ทันสมัยยังทำไม่ได้ มีปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงาน คือ เชี่ยวชาญเฉพาะทางหรือช่างเทคนิคต้องมีการจ้างผู้เชี่ยวชาญภายนอกมาดูแลระบบ ซึ่งบางครั้งเมื่อมีปัญหาในระบบการส่งสัญญาณก็ต้องหยุดชะงักบ้าง แต่ด้วยความมุ่งมั่นของคณะกรรมการชุดเล็กการดำเนินรายการมาอย่างต่อเนื่อง โดยความร่วมมือของชุมชน ทั้งร่วมในฐานะผู้รับผู้รับข่าวสารในฐานะผู้ส่ง ผู้ผลิต ผู้ร่วมผลิต ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมวางแผนและกำหนดนโยบายตามผลการวิจัยของ

นเรศ ทิพย์ศ นอกจากนี้การดำเนินการของวิทย์ชุมชนบ้านนาายังสอดคล้องกับพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นและสมณศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม โดยการมีส่วนร่วม นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ

ปรัชญา เวสารัชช ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชน ชุมชน หรือองค์กรประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมการดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่นและชนบทในขั้นตอนหนึ่งในรูปแบบความสามารถของตนเองการจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อวิทย์ชุมชนบ้านนาเป็นการดำเนินงานที่สอดคล้องกับหลักการของยูเนสโกที่สรุปว่าการใช้สื่อวิทยุชุมชนอำเภอประจันตคามเป็นการดำเนินงานที่สอดคล้องกับหลักการของ

ยูเนสโก ที่สรุปว่า การใช้สื่อวิทยุชุมชนถือเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยให้สมาชิกได้เข้าถึงสื่อและการตัดสินใจนั้นประชาชนในชุมชนมีอำนาจตัดสินใจตั้งแต่เริ่มคิดวางแผนไปจนกระทั่งการกำหนดนโยบาย การบริหาร และการลงมือผลิตสื่อด้วยตนเอง

กาญจนา แก้วเทพ ^{๔๘}กล่าวว่า การสื่อสารเพื่อชุมชน หมายถึงการสื่อสารที่ดำเนินตามหลักประชาธิปไตย กล่าวคือ เป็นการสื่อสารของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน ดังนั้น การสื่อสารดังกล่าวจะต้องเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในรูปแบบที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นระบบการสื่อสารประเภทใดก็ตามการสื่อสารเพื่อชุมชนพัฒนาและแตกแขนงมาจากการสื่อสารเพื่อการพัฒนาซึ่งเป็นการ เปลี่ยนแปลงวิธีคิดเรื่องการสื่อสารแบบดั้งเดิมให้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยอมรับความหลากหลายในกระบวนการทัศน์ของการพัฒนาแบบทางเลือก ซึ่งมีจุดสำคัญดังนี้

๑. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two- way communication) คือ ทั้งผู้รับสารและผู้ส่งสารสามารถมีปฏิกริยาโต้ตอบต่อกันได้ตลอดเวลา ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการการสื่อสารแบบทั้งสองทางนี้จะทำให้สถานะของผู้ส่งและผู้รับสารไม่ตายตัว แต่มีการเปลี่ยนบทบาทกันอยู่ตลอดเวลา

๑ มีทิศทางการไหลของข่าวสารทั้งจากบนลงล่าง (Top- down) จากล่างขึ้นบน (Bottomed) และในระนาบเดียวกัน (Horizontal) ข้อมูลสื่อสารในรูปแบบการสื่อสารเพื่อชุมชนมีทิศทางการถ่ายทอดที่หลากหลายแหล่งได้แทบทุกทิศทุกทางข่าวสารขึ้นไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือมีการแลกเปลี่ยนติดตามข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน

๒. มีเป้าหมายหลากหลายตามระดับผู้เกี่ยวข้อง ทิศทางการไหลของข่าวสารต้องสนองความต้องการของประชาชนการกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารเพื่อชุมชนมีวิธีการและแง่มุมที่หลากหลายหากกำหนดเป้าหมายโดยใช้ระดับผู้เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ การสื่อสารชุมชนมีเป้าหมาย ด้านกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ ได้แก่ ระดับชุมชน ซึ่งเป็นการสื่อสารเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนระดับหน่วยงานนอกชุมชน เป็นการสื่อสารเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับการกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางการไหลของข่าวสารสามารถกำหนดเป้าหมายการสื่อสารชุมชนได้สามเป้าหมายย่อยคือ การถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและนโยบายโน้มน้าวใจมักได้แก่ทิศทางการไหลของข่าวสารจากบนลงล่างการแสดงออกถึงการเป็นตัวของตัวเองของชุมชนหมายถึงการแสดงออกที่เกี่ยวกับความต้องการของชุมชนไปจนถึงการแสดงออกซึ่งภูมิปัญญาของชุมชนด้วยสามารถพัฒนาความเป็นตัวเองของปัจเจกบุคคลในหน่วยที่เล็กกว่าชุมชนโดยการสื่อสารชุมชนจะทำหน้าที่คล้ายๆเวทีแห่งการศึกษาเรียนรู้ที่จะช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

^{๔๘} อ่างแล้ว, ๒๕๔๓.

๒. เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้น และดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน (Need-oriented) ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะประการสำคัญของกระบวนการพัฒนาแนวใหม่ แทนการพัฒนาที่แต่เดิมเคยตอบสนองความต้องการของรัฐเป็นหลัก

๓. เป็นการสื่อสารที่ทำหน้าที่แสดงออกสร้างความรู้สึกร่วมในชุมชน ให้ข่าวมูลข่าวสารเป็นช่องทางในการแก้ไขปัญหาชุมชนหรือบุคคล เน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมกับประโยชน์การใช้งานของชุมชนนั้นจะต้องตั้งวัตถุประสงค์การใช้เอาไว้ อย่างไรก็ตาม

คนในชุมชนสามารถเข้าถึงได้ ชุมชนมีส่วนร่วมในหลายบทบาท ไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ใช้ ผู้ผลิต ผู้แสดงผล ฯลฯ

ชุมชนกำหนดรูปแบบและขอบข่ายเนื้อหาที่ต้องการแสดงออกด้วยตนเอง โดยไม่มีผู้อื่นมา กำหนดในชุมชน

เป็นเวทีแลกเปลี่ยนข่าวสารและความคิด ปัญหาและอุปสรรคของการสื่อสารชุมชนไม่ใช่ทำหน้าที่เป็นเพียงเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง

จากทัศนะของ Alexander, ๑๙๙๘ ที่ว่า ชุมชนที่มีความเข้มแข็งจะต้องมีการแสดงออกถึงความ เป็นประชาธิปไตย มีสถาบันสำคัญเช่น สถาบันกฎหมายและสื่อสารมวลชน รวมทั้งจะต้องมี ปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งจะสะท้อนรูปธรรมของควมมีอารยภาพ (civility) ความเสมอภาค (equality) และการนับถือซึ่งกันและกัน (respect) ให้เห็นได้อย่างชัดเจน แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้ เห็นความสำคัญของสื่อในฐานะองค์ประกอบที่จะเป็นช่องทางในการแสดงออก ตลอดจนเป็น เครื่องมือในการช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

สุชาติ จักรพิสุทธิ์ ปัญหาสื่อสารมวลชนในสังคมไทย ทำไมต้องสื่อทางเลือก อ้างในเว็บ ไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน แนวคิดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ว่า คุณลักษณะของการก่อเกิดสังคมเข้มแข็ง หรือชุมชนเข้มแข็งได้แก่ในชุมชน/สังคม มีความสามารถในการรวมตัวกันหรือการสร้างเครือข่ายมี อำนาจในการตัดสินใจ/แก้ไขปัญหาของชุมชนเองมีข่าวสารที่มาจากหลากหลายทิศทางมีการสื่อสารที่ ทำให้เกิดสำนึกความเป็น เรา รวมกันปัจจุบันดูเหมือนว่าสื่อทางเลือกจะมีความหมายอย่างกว้างที่ ครอบคลุมไปถึงปฏิบัติการ กิจกรรมที่สามารถสื่อสารกับผู้คนจำนวนมากอีกด้วยและในที่สุดสื่อ ทางเลือกก็กำลังมีพัฒนาการที่ดี ก้าวข้ามศาสตร์ของการสร้างการใช้ สื่อ (media) ไปสู่การขยาย พื้นที่ทางสังคม

สรุปนิยามของวิทยุชุมชนจากผู้ทำงานเกี่ยวข้องกับสื่อเพื่อชุมชนได้ดังนี้

๑. เป็นเครื่องมือที่แสดงถึงสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงสื่อ มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และมีโอกาสกำหนดประเด็นในสื่อตามความต้องการของชุมชน

๒. การกระจายอำนาจสื่อสารสู่ชุมชน ในการบอกเล่าเรื่องราวผ่านสื่อวิทยุ และการให้ชุมชน มีโอกาสเข้าไปบริหารจัดการสื่อร่วมกัน โดยไม่หวังผลประโยชน์ใดๆ แต่ทำด้วยใจอาสาสมัคร

๓. เป็นสื่อทางเลือกของคนในชุมชน นำเสนอรายการที่หาฟังไม่ได้จากวิทยุอื่น เนื้อหารายการและผู้จัดการมีความหลากหลายมากกว่าวิทยุกระแสหลัก

๔. วิทยุชุมชนเปิดโอกาสให้แก่ทุกคน ไม่จำเป็นว่าจะมีเงินหรือไม่มีเงิน มีชื่อเสียงหรือไม่มีชื่อเสียง สำหรับวิทยุชุมชนแล้วทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน

๕. เป็นสื่อที่สร้างสรรค์ความดีงามแก่ชุมชน พัฒนาจิตวิญญาณ คุณธรรมจริยธรรม ความเอื้ออาทรของคนในชุมชน เสริมสร้างสุขภาพที่ดีสู่ชุมชน

๖. วิทยุชุมชนเป็นเครื่องมือที่ช่วยปลูกจิตสำนึกสู่ชุมชน เพื่อให้สมาชิกตระหนักในคุณค่าของชุมชนและได้เรียนรู้ตัวตนผ่านท้องถิ่น

๗. เป็นจุดปฏิบัติการหรือศูนย์การเรียนรู้ ในกาเป็นสื่อกลางถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น ยังเป็นสถานที่ให้เด็กและเยาวชนของชุมชนได้มีโอกาสเข้ามาฝึกฝนตนเองในการเป็นนักจัดรายการรุ่นเยาว์

๘. เกิดการหล่อหลอมชุมชนเข้าด้วยกันระหว่างสมาชิกในชุมชนเกิดจากการทำกิจกรรมร่วมกัน

๙. วิทยุชุมชนเป็นสื่อพัฒนาคนและเพิ่มพลังชุมชนให้เข้มแข็งกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory communication)

กาญจนา แก้วเทพ^{๔๙} แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของประชาชนเอาไว้ ๓ ระดับ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับกรณีของวิทยุชุมชนดังนี้

๑.การมีส่วนร่วมในระดับผู้ฟัง

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมผลิตรายการ

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้บริหาร / ผู้วางแผน/นโยบาย

การมีส่วนร่วมในระดับผู้ฟัง ผู้ฟังวิทยุจะไม่เป็นเพียง ผู้ฟังเฉยๆ แต่สามารถเข้ามามีร่วมได้อย่างหลากหลายตั้งแต่

๑.๑ รับฟังอย่างสม่ำเสมอ

๑.๒ งานผลการฟังให้ผู้จัดรายการทราบ

๑.๓ ดิชม/เสนอแนะ/ประเมินผลรายการ

๑.๔ โทรศัพท์เข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็นในรายการ

๑.๕ เขียนจดหมายมาเสนอแนะหัวข้อ/ประเด็นเนื้อหา/ประเด็นปัญหา

๑.๖ เป็นตัวแทนส่งข่าวสาร/ร่วมแจ้งข่าวสาร/ช่วยหาทุนสนับสนุน

^{๔๙} อ่างแล้ว ๒๕๔๓.

๑.๗ ร้องท้วง/ร้องเรียนปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

๑.๘ รวมงานเวทีสัญจร/กิจกรรมต่างๆ ของวิทย์ชุมชน/ช่วยจัดหาทุนสนับสนุน

๑.๙ เสนอแนะรูปแบบรายการ

๑.๑๐ ช่วยประชาสัมพันธ์วิทย์ชุมชน

การมีส่วนร่วมในระดับผู้ผลิตรายการ /ผู้ดำเนินรายการเป็นระดับการศึกษาที่สูงขึ้น ซึ่งได้หลายรูปแบบตามความสนใจและโอกาสเลื่อนโซ่ที่เงื่อนไขที่เอื้ออำนวยของประชาชนเช่น

๒.๑ เป็นอาสาสมัครทำหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวท้องถิ่น ส่งข่าวสาร

๒.๒ ช่วยเป็นแหล่งข้อมูลประจำสำหรับการแนะนำวิทยากร/แขกรับเชิญในพื้นที่หน้าที่เป็นแขกรับเชิญ/วิทยากร/ผู้ให้สัมภาษณ์แบบบางโอกาสหรือแบบประจำ

๒.๔ เข้ามาเป็นผู้ร่วมผลิตรายการ ในแง่ของการช่วยเลือกประเด็น เลือกแง่มุม ช่วยรวบรวมข้อเท็จจริง ซึ่งจะมีบทบาททั้งในขั้นตอนก่อน/ระหว่าง/หลังการผลิต ซึ่งอาจอยู่ในฐานอนุกรรมการ/คณะกรรมการผลิตเนื้อหา

๒.๕ หากมีความถนัด/มีความสนใจ/มีประสบการณ์และมีเวลาเอื้ออำนวยก็อาจจะเข้ามาเป็นผู้ดำเนินรายการ

การมีส่วนร่วมในระดับบริหารงานมีส่วนร่วมในระดับนี้ถือเป็นขั้นสูงสุดของการมีส่วนร่วม ตัวอย่างเช่นการเข้ามาเป็นคณะกรรมการการบริหารวิทย์ชุมชน ซึ่งจะมีบทบาทหลากหลายอย่างที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้นเช่น

เป็นผู้วางแผนและนโยบายเกี่ยวกับวิทย์ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับการแต่งตั้งคณะทำงานฝ่ายต่างๆ เป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับการเพิ่ม/ลดช่วงเวลาออกอากาศ/เนื้อหาเป็นผู้วางแผนกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาวิทย์ชุมชน

มีข้อเสนอแนะที่น่าสังเกตเกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมทั้ง ๓ ระดับดังรูปแบบของการเข้ามามีส่วนร่วมในแต่ละระดับขั้นจะมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมรามิค กล่าวคือ จำนวนคนที่จะเข้าไปรวมในระดับผู้ฟัง จะมีได้มาก ในระดับผู้ผลิตรายการจะมีได้น้อยลง และในระดับผู้บริหารจะมีคนกลุ่มเล็กๆ เท่านั้น

จากผลการวิจัยเรื่องวิทย์ชุมชนที่ผ่านมา มักมีความเข้าใจผิดว่า ถ้าจะเข้าไปมีส่วนร่วมในวิทย์ชุมชน ก็ต้องเข้าไปร่วมเป็นผู้จัดรายการ เท่านั้น ซึ่งการเข้าร่วมในระดับดังกล่าวมีเงื่อนไขและข้อจำกัดมากมาย ดังนั้น จึงควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบหลากหลายของการมีส่วนร่วมในระดับต่างๆ โดยเฉพาะผู้ฟังที่ได้กล่าวมาแล้ว

เมื่อนำแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม ไปประกอบกับแนวคิดเรื่อง การฝึกอบรม และนำมาผสมผสานกับความคิดเรื่อง การหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกัน ก็จะทำให้วิทย์ชุมชนมีกองทัพอาสาสมัคร

จำนวนมหาศาลที่มีความสามารถที่จะกระจายหมุ่กันเข้าไปแบกรับภารกิจของวิทย์ชุมชนได้อย่างยาวนาน และเมื่อนั้นวิทย์ชุมชนก็จะไปไม่เป็นเพียง ของเล่นชั่วคราว แต่จะเป็น ปากเสียงของชุมชนตลอดไปเมื่อมีกองทัพอาสาสมัครจำนวนมากเขามามีส่วนร่วมในงานวิทย์ในพื้นที่ที่มีความพร้อมรูปแบบระดับสูงของวิทย์ชุมชนที่มีชุมชนเป็นเจ้าของสถานี่หรือเป็นเจ้าของคลื่นก็เป็นไปได้มากสำหรับหน้าที่และภารกิจของวิทย์ชุมชนตามระบอบประชาธิปไตย มักจะพบว่าภารกิจของวิทย์ชุมชนมีเรื่องของ การมีส่วนร่วม เขามาอยู่ด้วยเสมอ เพื่อให้วิทย์ชุมชนเป็นของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนอย่างแท้จริงการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการสร้างความเข้าใจร่วมกัน การยอมรับความมีเกียรติและศักดิ์ศรีของประชาชนในฐานะเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมชนิดหนึ่งจึงมีหลักการสำคัญอยู่ที่การให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของความคิด โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่การร่วมคิด วางแผน ร่วมจัดรายการ และร่วมจัดการบริหารสถานี่

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานวิทย์ชุมชนที่ผ่านมายังอยู่หลายระดับ การมีส่วนเกี่ยวข้องในบางรูปแบบยังไม่อาจถือได้ว่าเป็นวิทย์ชุมชนได้เช่น การจัดรายการเพื่อบริการประชาชน การรายงานข่าวสารโดยตรงจากประชาชน การจัดสรรเวลาในช่วงใดช่วงหนึ่งในการยินยอมของเจ้าหน้าที่สถานี่ให้ตัวแทนประชาชนเข้ามาจัดรายการ กำหนดเนื้อหาและวิธีการนำเสนอ หรือการให้บริหารจัดการทั้งสถานี่ยังเป็นของรัฐ ทั้งนี้เพราะประชาชนยังไม่ได้เป็น เจ้าของสถานี่และสถานี่ยังต้องใช้งบประมาณของรัฐอยู่ วิทย์ชุมชนในความหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม จึงต้องเป็นการจัดตั้งสถานี่วิทย์เป็นของตนเอง (Ownership) บริหารและกำหนดนโยบายของสถานี่ในรูปของคณะกรรมการวิทย์ชุมชน ส่วนผู้ปฏิบัติงานอาจเป็นลูกจ้างหรือเป็นอาสาสมัครก็ได้แต่ต้องอยู่ภายใต้ นโยบายของกรรมการหรือจัดรายการตามที่กรรมการได้กำหนดแนวทางไว้ วิทย์ชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy)

๑.๙.๘ รายชื่อสถานี่วิทย์ชุมชนอำเภอประจันตคาม

ลำดับ	ชื่อสถานี่	ที่อยู่	ผู้อำนวยการ
๑	วิทย์ท้องถิ่นไทยประจันตคาม	๕๔ หมู่ ๑๘ ต. คำโตนด อ. ประจันตคาม จ. ปราจีนบุรี ๒๕๑๓๐	นายเสวก หะทีก
๒	วิทย์ชุมชนคนอำเภอประจันตคาม	ในโรงเรียนอนุบาลประจันตคาม อ. ประจันตคาม จ. ปราจีนบุรี ๒๕๑๓๐	นายณัฐพล เดชสุภา
๓	วิทย์ชุมชนคนประจันตคาม	๑๔ หมู่ ๔ ถ. สุวรรณศร	น.ส รัชนิกร รอดกลุ่ม

		อ. ประจันตคาม จ. ปราจีนบุรี ๒๕๑๓๐	
๔	วิทยุชุมชนเมืองใหม่ประจันตคาม	๖๔ หมู่ ๔ ต. ประจันตคาม อ. ประจันตคาม จ. ปราจีนบุรี ๒๕๑๓๐	น.ส.วรรณภา พลุเจริญ
๕	จุดปฏิบัติการเตรียมความพร้อมวิทยุ ปริยัติสัมพันธ์	โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนก สามัญศึกษาวัดแจ้ง อ. ประจันตคาม จ. ปราจีนบุรี ๒๕๑๓๐	-

ตารางที่ ๒.๑ รายชื่อสถานีวิทยุชุมชนอำเภอประจันตคาม

๑.๙.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูรัตนกิจารักษ์ (มีคุณธรรม) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง” ประสิทธิผลการดำเนินการของสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนา” จากผลการวิจัยพบว่า ๑ . ระดับผลการดำเนินงานของสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนาแห่งชาติประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในภาพรวมอยู่ในระดับมาก พบว่า ๑) ด้านประเมินรายการสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนา F M ๑๐๕ . ๗๕ MHZ วัดโคก อยู่ในระดับมากที่สุด ๒) ด้านคุณภาพทางเทคนิคโดยรวม อยู่ในระดับมาก ๒. ผลการเปรียบเทียบระดับประสิทธิผลการดำเนินงานของสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตามความคิดเห็นของผู้ฟังรายการจำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล พบว่า ผู้ฟังที่มีสถานภาพส่วนบุคคลต่างกันจะมีระดับผลการดำเนินงานของสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนาแห่งชาติประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาแตกต่างกัน พบว่า ผู้ฟังรายการที่มีเพศ ระดับการศึกษา ที่อยู่ปัจจุบันต่างกันมีระดับผลการดำเนินงานทางสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนาแห่งชาติประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาไม่ต่างกัน ซึ่งไม่เป็นตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ ส่วนอาชีพ ผู้ฟังรายการที่มีอาชีพอายุต่างกันมีระดับผลการดำเนินงานของทางสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๑ ๓. ปัญหาและอุปสรรคของสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า ๑) ด้านการรับฟังรายการวิทยุ ปัญหา คือ คลื่นไม่ชัด โฆษณามากเกินไป มีการโฆษณาสินค้าที่ไม่เหมาะสมกับเวลาและรายการธรรมะน้อยเกินไป ข้อเสนอแนะควร

ปรับปรุงเรื่องระบบส่งสัญญาณให้ชัดเจน แทรกโฆษณาในช่วงระยะเวลาให้น้อยลงมีการดำเนินการด้านธรรมะมากขึ้น ๒) ด้านรายการที่ชื่นชอบ ปัญหาคือ เวลามาเสนอใหม่น้อยมาก เพลงที่ใช้เปิดไม่มีหลากหลาย ควรมีการแจ่มแจ้งรายการด้วย ๓) ด้านความเข้าใจทางพระพุทธศาสนาปัญหาคือ ผู้ดำเนินรายการควรใช้ภาษาไทยให้ถูกต้อง นำเสนอเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติธรรมน้อยเกินไป ข้อเสนอแนะ ควรเน้นหลักธรรมพื้นฐาน เข้าใจง่าย ควรมีการตอบปัญหาออกอากาศหรือมีเวลาตอบส่วนตัว ถ้าผู้ใดมีปัญหาที่ยากปรึกษาและควรนำเสนอเกี่ยวกับการฝึกปฏิบัติธรรมทางรายการวิทยุ ๒๐^{๕๐}

สุริยวรรณ ลิทธิยศ^{๕๑} ศึกษาเรื่อง ประชาคมของวิทยุชุมชนกับการส่งเสริมสุขภาพโดยมีกลุ่มเป้าหมายคือ สมาชิกวิทยุชุมชนร่วมด้วยเช่นกัน จังหวัดเชียงราย ในงานวิจัยได้นำเสนอวิธีการทำกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกในเรื่องการแก้ไขปัญหาล้างแ้วลุ่ม การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสทางสังคม รวมถึงการแลกเปลี่ยนความรู้สู่ชุมชนในการดูแลสุขภาพ การป้องกันอุบัติเหตุจราจร โดยใช้วิทยุชุมชนที่จัดตั้งขึ้นเป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารเพื่อสร้างความเข้มแข็งในเกิดขึ้นภายในชุมชน

สุนีย์ หนูส่ง^{๕๒} ได้วิจัยเรื่อง “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชนโดยผ่านรายการวิทยุชุมชน สถานีวิทยุชุมชน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ” พบว่า สถานภาพของสื่อวิทยุชุมชนได้สร้างระดับการมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสารได้ง่ายกว่าสื่ออื่นๆ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการสื่อสารของวิทยุชุมชน (Participatory Communication) ได้สร้างลักษณะแบบสองทาง คือการสื่อสารที่สามารถตอบโต้กันได้ระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสารเนื่องจากวิทยุชุมชนสามารถช่วยแก้ปัญหาภายในชุมชนได้ วิทยุชุมชนเป็นสื่อที่ทำให้เกิดการแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายและเมื่อวิทยุชุมชนได้แจ้งข้อมูลข่าวสารให้กับประชาชนได้รับทราบอย่างทั่วถึงแล้วประชาชนจะเกิดความรู้ที่สามารถนำไปปรับใช้ในการชีวิตประจำวันได้

อาภาภรณ์ นาควัชร ศึกษาเรื่อง “ ทักษะของประชาชนกับการนำเสนอข่าวสารการเมืองท้องถิ่นของสถานีวิทยุในจังหวัดเชียงใหม่” มีกลุ่มเป้าหมายคือผู้บริหารสถานีและนักจัดรายการ

^{๕๐} พระครูรัตนกิจจารักษ์ “ประสิทธิผลการดำเนินงานของสถานีวิทยุกระจายเสียงพระพุทธศาสนา แห่งชาติประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” , วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๕.

^{๕๑} อาภาภรณ์ นาควัชร “ ทักษะของประชาชนกับการนำเสนอข่าวสารการเมืองท้องถิ่นของสถานีวิทยุใน จังหวัดเชียงใหม่” ๒๕๕๓.

^{๕๒} สุนีย์ หนูส่ง “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชนโดยผ่านรายการวิทยุชุมชน สถานีวิทยุชุมชน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ” , วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตร์พัฒนาการ , (บัณฑิตวิทยาลัย : , จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๕๔) .

รวมถึงประชาชนที่รับฟังสื่อวิทยุในการนำเสนอข่าวการเมืองท้องถิ่น เพื่อแสดงให้เห็นวิสัยทัศน์ที่ต้องการสื่อสารที่เป็นอยู่มากกว่าเดิมซึ่งถูกครอบงำจากผู้มีอิทธิพลหรือนักการเมืองท้องถิ่น ทั้งนี้ ประชาชนต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมจัดรายการที่สถานีวิทยุ โดยอยากให้มีตัวแทนของท้องถิ่น ทั้งนี้ ประชาชนต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมจัดรายการที่สถานีวิทยุ โดยอยากให้มีตัวแทนของคนในท้องถิ่นเพื่อเสนอข่าวการเมืองท้องถิ่นเอง และต้องการให้ผู้บริหารสถานีใช้เวลาในการออกอากาศ^{๕๓}

จิระวรรณ ตันกรานันท์ ศึกษาเรื่อง “ การมีส่วนร่วมและบทบาทผู้ชุมชนชาวไทยภูเขาในการจัดการวิทยุชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน ” ศึกษาการมีส่วนร่วม บทบาทปัญหาอุปสรรคและแนวทางแก้ไขปัญหาการจัดการวิทยุชุมชนของชาวไทยภูเขา ๔ เผ่า คือ กระเหรี่ยง มูเซอ อีก้อ แม้ว รวมทั้งหน่วยงานของกรมประชาสัมพันธ์และองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย (อสมท.) กับคนในพื้นที่ พบว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้ผลการตั้งวิทยุชุมชนไม่บรรลุเป้าหมายกล่าวคือ เพราะรายการ ไม่สะท้อนหรือตอบสนองความต้องการมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการ แต่ก็ยังไม่มี ความเข้าใจในรายละเอียด และยังมีปัญหาในด้านค่าใช้จ่าย กฎหมาย ความมั่นคง และปัญหาความชำนาญในการจัดการ วิทยุชุมชนจึงยังไม่มีผลที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตบ้านและชุมชน ^{๕๔}

สิริพร สงบธรรม ศึกษางานวิจัยเรื่อง “ บทบาทของรายการวิทยุเพื่อชุมชนของจังหวัดสงขลา ” ในเรื่องการมีส่วนร่วมพบว่า ระดับรายการของวิทยุชุมชนเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง เนื่องจากเนื้อหารายการที่นำเสนอขึ้นอยู่กับผู้ดำเนินรายการเป็นผู้เลือกไม่ได้มาจากความคิดเห็นของประชาชนที่เสนอเข้ามา แม้ว่าเนื้อหารายการที่นำเสนอ นั้น ส่วนใหญ่เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวกับจังหวัดสงขลาและเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชน และบางครั้งกลุ่มบุคคลที่เข้ามาร่วมในรายการนั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นตัวแทนของประชาชนในจังหวัด ^{๕๕}

อุษา จันทรประภาศ ^{๕๖} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ การใช้ประโยชน์และความพึงพอใจของผู้ฟังรายการวิทยุกระจายเสียงชุมชนของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดจันทบุรี ” ผลการวิจัยพบว่า การวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเกี่ยวกับลักษณะการใช้ประโยชน์และความพึง

^{๕๓} อาภาภรณ์ นาควัชร “ ทักษะของประชาชนกับการนำเสนอข่าวสารการเมืองท้องถิ่นของสถานีวิทยุในจังหวัดเชียงใหม่ ”, *วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต* , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ , ๒๕๔๓) .

^{๕๔} ระวรรณ ตันกรานันท์ “ การมีส่วนร่วมและบทบาทผู้นำชุมชนชาวไทยภูเขาในการจัดรายการวิทยุชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน , ๒๕๔๓ ” .

^{๕๕} สิริพร สงบธรรม “ บทบาทของรายการวิทยุเพื่อชุมชนของจังหวัดสงขลา ” ๒๕๔๔.

^{๕๖} อุษณีย์ ศิริสุนทรไพบุลย์, “ แนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาชนบทขนาดใหญ่ของรัฐ ศึกษาเฉพาะโครงการเขื่อนหรืออ่างเก็บน้ำ ” , *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต* , (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , ๒๕๓๘) .

พอใจของผู้ฟังรายการวิทยุกระจายเสียงชุมชน ของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จังหวัด จันทบุรี โดยกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษามีจำนวน ๓๐๑ คน สุ่มจากหมู่บ้านที่ตั้งอยู่โดยรอบทิศทางของสถานี เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสอบถาม ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าสถิติ t และการวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียวการประมวลผลใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS('X) ผลการวิจัยพบว่า ผู้ฟังมีพฤติกรรมการเปิดรับฟังรายการ คือ ฟังรายการค่อนข้างบ่อย สาเหตุที่ฟัง เพราะรูปแบบรายการมีความน่าสนใจ และผู้ฟังมีความสนใจฟังเนื้อหาเกี่ยวกับการเกษตร มากที่สุด ในส่วนของการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจพบว่า ผู้ฟังมีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจในระดับมากเฉพาะเรื่องที่เป็นเนื้อหาสาระของรายการ เรียงตามลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ๑. หลักการที่เป็นรายการของประชาชนบริหารรายการโดยตัวแทนของประชาชน ๒. ความรู้ ๓. ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานอาชีพและการดำเนินชีวิตประจำวัน ๔. รายการที่เป็นกระบอกเสียงแทนประชาชน ๕. วิธีการแก้ปัญหาต่าง ๆ ๖ . ข่าวสาร ๗ .ข้อมูลเพื่อใช้พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อื่น เมื่อทดสอบการใช้ประโยชน์ และความพึงพอใจกับลักษณะทางประชากรของผู้ฟัง พบว่า ผู้ฟังทั้งเพศชายและเพศหญิงที่มีช่วงอายุต่างกัน และประกอบอาชีพต่างกัน มีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจไม่แตกต่างกัน แต่สำหรับผู้ฟังที่มีการศึกษาต่างกัน มีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ โดยผู้ฟังที่มีการศึกษา ระดับปริญญาตรีมีแนวโน้มการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจสูง รองลงมาคือ ผู้ฟังที่มีการศึกษา ระดับประถมศึกษา นอกจากนั้น ผู้ฟังรายการวิทยุกระจายเสียงชุมชนยังมีลักษณะการใช้ประโยชน์ อย่างแท้จริงจากเนื้อหาสาระที่รายการนำเสนอ^{๕๗}

วิชาญ จุลศิริ^{๕๘} ได้ทำการวิจัย “เรื่อง การบริหารวิทยุชุมชนเพื่อความมั่นคงของรัฐ” ผลการวิจัยพบว่า วิทยุชุมชนตั้งขึ้นตั้งแต่ปลายพุทธศักราช ๒๕๔๓ ตามมาตรา ๔๐ แห่งรัฐธรรมนูญ ราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ที่กำหนดไว้ว่าคลื่นความถี่ไม่ควรกำหนดผูกขาดประชาชนควรเข้าถึงสื่อและประชาชนควรเป็นเจ้าของสื่อได้ เพื่อประโยชน์ของชุมชนและของชาติโดยจัดให้มี

^{๕๗} อุษา จันทรประภาส, “การใช้ประโยชน์และความพึงพอใจของผู้ฟังรายการวิทยุกระจายเสียงชุมชน ของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยจังหวัดจันทบุรี” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, นิเทศศาสตร์ (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓) .

^{๕๘} วิชาญ จุลศิริ “ การบริหารวิทยุชุมชนเพื่อความมั่นคงของรัฐ” , วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร ดุษฎีบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ , ๒๕๕๔) .

คณะกรรมการบริหารสื่อด้านนี้เป็นการเฉพาะ ส่วนการบริหารสถานีวิชุนั้น เนื่องจากว่าในระยะเวลาที่วิจัยนี้ นโยบายวิทยุชุมชนยังมีการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้ได้รูปแบบที่เหมาะสมอยู่ผู้วิจัยจึงได้กำหนดกรอบการบริหารตามหลัก Posdpcorb คือการวางแผน การจัดองค์การ การจัดคนเข้าทำงาน การประสานงาน การรายงานและการจัดงบประมาณ เป็นแนวทางวิจัยและพบว่า สถานีวิทยุชุมชนมีการบริหารตามแนวทางของ Posdpcorb และที่เพิ่มเข้ามาคือการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลายกิจกรรม สมกับเป็นวิทยุชุมชนของชุมชนและเพื่อประชาชน การบริหารแบบให้ประชาชนมีส่วนร่วม ช่วยให้วิทยุชุมชนมีบทบาทหน้าที่ส่งเสริมความมั่นคงของชุมชนและของรัฐคือประเทศชาติมั่นคง ประชาชนมั่นคงและชุมชนแข็งแรง

ธนพล หิรัญบุรณะ^{๕๕} (๒๕๕๒) ซึ่งศึกษาเรื่อง “บทบาทวิทยุกระจายเสียงเพื่อความมั่นคงของชาติ” พบว่าแนวทางการพัฒนาต้องปรับแนวคิดใหม่ให้เกิดประโยชน์แก่ผู้บริโภคสื่อเป็นหลัก ปรับโครงสร้างและการบริหารเชิงกลยุทธ์ให้กับกิจการวิทยุกระจายเสียงของกองทัพ โดยเน้นพัฒนาคน เทคโนโลยีและรูปแบบที่รายการหลากหลาย ขยายฐานเนื้อหา จัดตั้งมวลชนและสถานีชุมชน การมีส่วนร่วมและการส่งเสริมกองทุนสนับสนุน สำหรับข้อเสนอแนะ ได้แก่ การปรับโครงสร้างและการบริหาร การแปรรูปของกองทัพบางส่วนเป็นธุรกิจให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงและอื่นๆ โดยทุกข้อเสนอแนะคู่ควรสำหรับการศึกษาในอนาคตทั้งนี้ เป็นเพราะว่าสื่อวิทยุชุมชนต้องมีการปรับตัวเพื่อให้เกิดการสร้างเสริมความมั่นคงให้แก่ประเทศได้หัวใจสำคัญของวิทยุชุมชนอยู่ที่พันธกิจสำคัญ ได้แก่ การระดมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมาร่วมดำเนินการของวิทยุชุมชนอย่างเป็นระบบแท้จริง ทั้งการร่วมบริหารจัดการ กำหนดนโยบายและแผนการผลิตรายการและร่วมดำเนินการด้านอื่นๆ อีกทั้งจำเป็นต้องมีช่องทางต่อเชื่อม เพื่อสร้างความร่วมมือกับฝ่ายต่างๆ ในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหา หรือพัฒนาชุมชนโดยไม่มีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นผู้ครอบงำ ตลอดจนการเพิ่มขีดความสามารถการทำหน้าที่ทั้งในฐานะที่เป็นสื่อมวลชน ینگเป็นศูนย์กลางข้อมูลข่าวสารและกิจกรรมสู่ชุมชนอย่างครอบคลุมรอบด้าน ทั้งเชิงกายภาพและเนื้อหาที่เป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชน ตลอดจนดำเนินการตามกรอบของกฎหมายและธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชน อย่างไรก็ตาม แม้วิทยุชุมชนยังไม่สามารถพัฒนาตนเองในการปฏิบัติตามพันธกิจสำคัญต่างๆ ครบถ้วน ก็มีได้หมายความว่าวิทยุชุมชนอ่อนแอ แต่วิทยุชุมชนเป็นสถาบันแห่งการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ดังนั้น ทุกฝ่ายจึงพึงร่วมกันเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่วิทยุชุมชนเป็นสำคัญ

^{๕๕} ธนพล หิรัญบุรณะ “ บทบาทวิทยุกระจายเสียงเพื่อความมั่นคงของชาติ ” , วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๕๒).

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

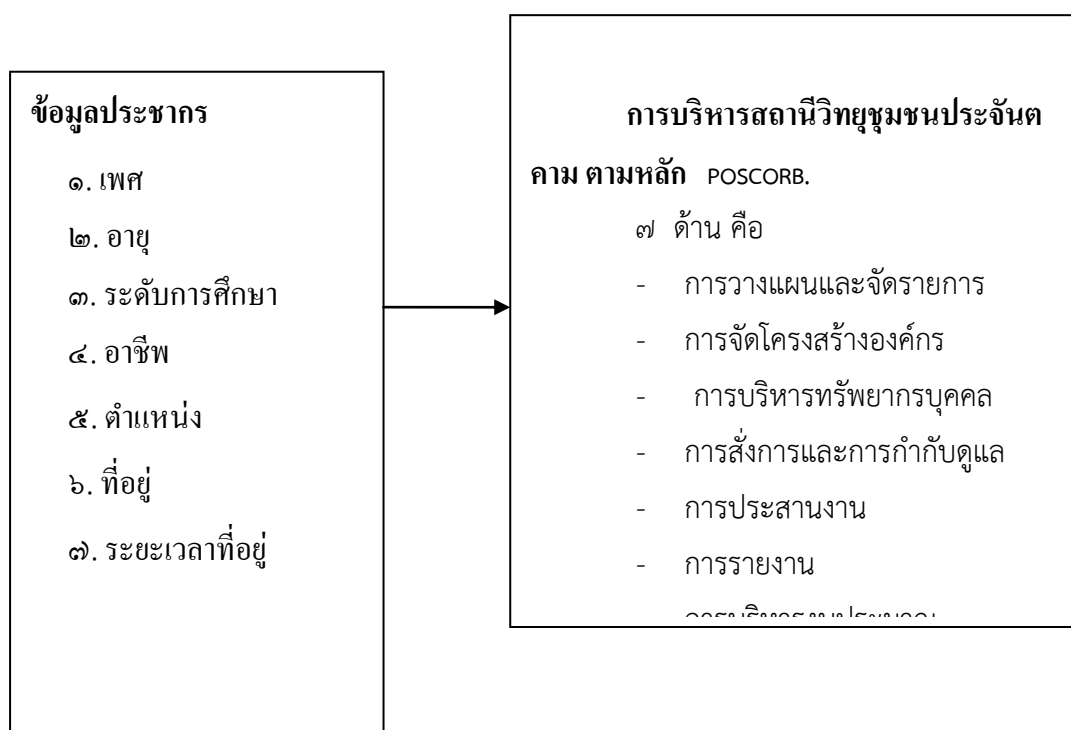
งานวิจัยเรื่อง ประสิทธิภาพการบริหารฌาปนสถานของวัดในเขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำมากำหนดเป็นกรอบแนวการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบด้วยตัวแปรต้น (Independent Variables)และตัวแปรตาม (Dependent Variables) ได้ดังนี้

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ ตำแหน่ง ที่อยู่ ระยะเวลา ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ การบริหารสถานีวิทยชุมชน ประจักษ์ตาม ตามหลัก POSCORB.

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ ตำแหน่ง ที่อยู่ ระยะเวลา ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ การบริหารสถานีวิทยชุมชน ประจักษ์ตาม ตามหลัก POSCORB.

ตัวแปรต้น(Independent Variables)

ตัวแปรตาม (Dependent Variables)

แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย